

Erik Rønning Bergsagel

Sentralenes Tyranni?

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og
religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Våren 2013

Forord

Jeg vil gjerne takke min veileder Dr. Harm Schrøter for uvurderlig hjelp med mitt masterprosjekt. Din kunnskap, og kyndige veiledning har vært til stor hjelp i oppgaveskrivingen. Jeg må også rette en stor takk til seminaret ”*På tvers av grenser*” for gode råd, og tips underveis i skriveprosessen. Også en stor takk til min kollokviegruppe, ved Ann- Christin Eskeland Thorkildsen, i Stavanger som har tvunget meg til å jobbe strukturert med oppgaven over tid.

Jeg må også takke min bror Erlend Rønning Bergsagel og hans samboer Ingrid Røttingen for en god seng, og god mat når jeg har vært i Bergen, og min nevø Magnus Røttingen Bergsagel for lek og moro i en ellers stresset hverdag.

En stor takk til mine foreldre Harald Bergsagel og Marit Olaug Rønning for god hjelp og oppmuntrende ord underveis i studiene.

En stor takk også til mine kolleger på Norsk Hermetikkmuseum Thore Førland og Piers Crocker for gode råd, og for å stille hermetikkmuseets arkiv til disposisjon for meg.

Til slutt en stor takk til korrekturleser Vemund Svendsen.

Til tross for all god hjelp er alle feil og mangler utelukkende mine.

Erik Rønning Bergsagel, Stavanger mai 2013

Abstract in English

In the early part of the 20th century the Norwegian canning industry grew to become one of Norway's leading export industries. The Norwegian canning industry's most important product was the smoked Norwegian sardines based on sprats, caught in the Norwegian fjords.

The Norwegian product was exported to large parts of the world in competition to the French, Spanish, Portuguese and the Moroccan sardine industries. The Norwegian sardine industry also competed with themselves. A high number of sardine canneries were established on the coast of Norway creating a large number of jobs.

The competition between the Norwegian canneries became a problem for the industry and often the industry tried to affect the prices on the world market using different methods.

The first method was the price agreements, often initiated by the canners associations. These agreements affected the fisheries, the production and the export prices. Often these agreements also tried to prevent new canneries from being established.

The price agreements were often efficient for a short period of time, before they collapsed.

In 1933, with help from the Norwegian government, the canning industry established a system of centrals that bought the Norwegian sardine production and then sold it back to the canneries that exported the finished product. This system helped in stabilising the Norwegian canning industry for 30 years.

After the centrals were closed down the Norwegian canning industry was rationalized with fewer and more efficient factories.

In 1974 the canning industry once again got into trouble and many factories closed down. Once again the Norwegian canning industry got help from the Norwegian government and the remaining Norwegian sardine producers were merged into the company Norway Foods Ltd. A/S, in an effort to save the sardine industry.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	2
Abstract in english.....	3
1.1 Kapittel 1.1: Tittel og tema.....	6
1.2 Problemstilling.....	7
1.3 Oppgavens struktur.....	8
1.4 Begrensinger.....	10
1.5 Begrep.....	11
1.6 Forskningsstatus.....	12
1.7 Kildene.....	15
Kapittel 2.1. Historisk bakgrunn.....	17
2.2 Hermetikkindustrien i Norge.....	19
2.3 Norske sardiner.....	21
2.4 Geografisk plassering.....	23
2.5 Produksjonen.....	24
2.6 Teknologiske nyvinninger.....	26
2.7 Eksporten.....	30
2.8 Landsforeningen.....	33
2.9 Tidsskriftet.....	35
2.10 Laboratoriet.....	37
2.11 Sardinrettsakene.....	40
Kapittel 3.1 Prisavtalene.....	43
3.2 Prisavtalen av 1902.....	44
3.3 Prisavtalen av 1912.....	46
3.4 Norcanners.....	50

3.5 Prisavtalen 1924-25.....	54
3.6 Prisavtalen av 1928.....	56
Kapittel 4.1 Sentralsystemet.....	60
4.2 Norges Bankkomiteen.....	62
4.3 Stavangerforeningen.....	65
4.4 Reaksjoner.....	68
4.5 Sentralene i drift.....	70
4.6 Utviklingen i andre land.....	78
4.7 Krigen.....	81
4.8 Nytt sentralsystem.....	84
4.9 Sentralen avvikles.....	86
Kapittel 5.1 Nye tider.....	89
5.2 Oljekrisen.....	92
5.3 Norway Foods Ltd. A/S.....	96
Kapittel 6 Oppsummering og konklusjon.....	99
Litteraturliste.....	101
Kildene.....	103

Kapittel 1.1 Tittel og tema

Tidlig på 1900-tallet vokste den norske hermetikkindustrien frem som en av Norges største industrigrener i både antall produksjonsenheter og i eksportmengde.

Hermetikkindustrien hadde stort varespekter og kunne hermetisere kjøtt, fisk grønsaker og bær. Etter hvert skilte brislingsardiner, sildesardiner og kippers seg ut som de viktigste produktene for hermetikkindustrien. De fleste hermetikkfabrikkene i Norge produserte ett av disse produktene.

Den norske hermetikkindustrien var spredt langs hele kysten fra Svenskegrensen til Vardø og hadde på det meste over 200 fabrikanlegg, i tillegg til de rene hermetikkfabrikkene kom støttenæringer som blikkenslagere, maskinverksteder og trykkerier.

I 1932 var det bare mekaniske verksteder og sagbruk som hadde flere produksjonsenheter enn hermetikkindustrien i Norge, og antall timeverk utført i den norske hermetikkindustrien dette året var nesten likt med timeverk utført ved landets skipsverft.¹

¹ Anders Haaland: Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden. Hovedfagsoppgave ved UIB høsten 1980. Tabell 11 nr. 31 side 190.

Kapittel 1.2 Problemstilling

Hvordan prøvde den norske hermetikkindustrien i fellesskap å endre markedsforholdene for norske sardiner?

Markedet for norske sardiner hadde store svingninger, og over tid forsøkte den norske hermetikkindustrien å samarbeide for å bedre prisene på egne produkter. Hvordan gjorde de dette?²

² Forsidebildet er hentet fra Generalmøtet i De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening i Stavanger 1954 og viser fra venstre: Peder Smedvig, Erling Forgaard, Sverre Fugeli og Olav Johnsen. Fotograf: Olaf A. Ellingsen, Stavanger

Kapittel 1.3 Oppgavens struktur

Oppgaven er delt inn i 6 kapitler. Kapittel 1 er en innledning til oppgaven. Kapittel 2 er historisk bakgrunn, hvor jeg tar for meg fremveksten av den norske hermetikkindustrien frem til tiden rundt første verdenskrig. Den norske hermetikkindustrien var representert i store deler av Norge, men det var regionale forskjeller på hva som ble produsert.

Jeg vil gå inn på noen utvalgte teknologiske nyvinninger som ble funnet opp i den norske hermetikkindustrien og se på effekten av disse.

Over tid vokste det frem flere sentrale bransjeorganisasjoner i hermetikkindustrien og jeg synes det er nyttig å presentere disse og sette dem inn i en sammenheng.

Jeg har tatt med et eget underkapittel om sardinrettsakene. Dette var en serie rettsaker hvor den franske sardinindustrien saksøkte den norske hermetikkindustrien over bruken av sardinnavnet. Disse rettsakene var store begivenheter i samtiden og var viktige for hermetikkindustrien, både for å få klarlagt navnebruken på produktet og fordi det sikret den norske hermetikkindustrien markedsføring internasjonalt.

I kapittel 3 tar jeg for meg hermetikkindustrien sine første prisavtaler. Prisavtalene var den første måten industrien forsøkte å påvirke markedsforholdene i verden. Ved å avtale priser på sardinene forsøkte hermetikkindustrien å sikre at alle de norske produsentene tjente penger.

I kapittel 4 ser jeg på fremveksten av sentralsystemet. Sentralene var tvangskartelliseringen av den norske hermetikkindustrien. Staten grep inn og ga den norske hermetikkindustrien lovbeskyttelse for eksporten av norske sardiner. Avtalen regulerte også innkjøp av fiskeråstoff og det ble innført konsesjonsordning på opprettelsen av nye fabrikker.

Kapittel 5 er kapittelet om det siste store samarbeidet i den norske hermetikkindustrien, sammenslutningen av de resterende norske sardinprodusentene

til selskapet Norway Foods Ltd.

Kapittel 6 er avslutningskapittelet hvor jeg konkluderer.

Kapittel 1.4 Begrensninger

Den norske hermetikkindustrien var en stor industri med stor betydning for mange lokalsamfunn og byer i Norge. Produktspekteret til hermetikkindustrien var stort, og det er vanskelig å se på alle produktene de hadde. Derfor har jeg begrenset oppgaven til å handle om sardinsektoren. Det var i denne delen av industrien de fleste tjente penger, og sardinene var det produktet som betød mest for industrien. Jeg vil videre se på eksporten av sardiner. Innenlandsmarkedet var lite, og omtrent 70-80 % av sardinene ble eksportert.³

Det fantes regionale forskjeller på hva hermetikkfabrikkene produserte. I Oslofjorden og på Vestlandet fra Rogaland til Møre var brislingen det viktigste sardinråstoffet, mens det nord for Møre var sild som var det viktigste sardinråstoffet. Fabrikkene i Rogaland og Hordaland kunne legge sardiner av både brisling og sild, og hadde derfor bedre lønnsomhet enn andre steder.

Jeg vil begrense oppgaven i tid fra den første store prisavtalen i 1902 til sammenslutningen av de resterende norske sardinprodusentene i selskapet Norway Foods Ltd. A/S i november 1981.

³ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 279

Kapittel 1.5 Begrep

Tvangskartellisering er når staten aktivt griper inn og gir en industri lovbeskyttelse.

Fangstmengden av brisling og småsild til hermetisk produksjon blir noen ganger oppgitt i tonn, andre ganger i skjeppe. En skjepe var den typen kasse fangsten ble levert til fabrikkene i. Målene på en skjepekasse endret seg i perioden: fram til 1935 var en skjepekasse 17 kilo, men dette ble endret til 20 kilo pr. kasse.

Eksportmengdene blir enten oppgitt i tonn eller i kasser. En kasse hermetikk inneholder 100 esker av typen $\frac{1}{4}$ Dingley. $\frac{1}{4}$ Dingley er typenavnet på det som etter hvert ble standardboksen for sardinene og inneholdt 106 gram eller $3\frac{3}{4}$ Ounces.

Mengden fisk i en kasse sardiner tilsvarer en skjepekasse.

Kapittel 1.6 Forskningsstatus

Det finnes mye litteratur om flere aspekter ved den norske hermetikkindustrien. Det er skrevet om etikettene, eller iddisane som det heter i Stavanger. John Gunnar Johnsen har skrevet en hovedfagsoppgave ved Universitetet i Bergen i 1970, om iddisar som kulturelt fenomen og om lek rundt hermetikkfabrikkene. Ida Charlotte Helleland skrev en master om iddisar og utvikling av design ved NTNU i 2011. Disse oppgavene viser at det er ulike måter å se på flere tema innen hermetikkindustrien. De små etikettene som var limt på hver hermetikkjeske kan studeres som kulturelt fenomen eller med tanke på design og uttrykk.

Det er skrevet noe om hermetikkindustrien sine støttenæringer. John Gunnar Johnsen har skrevet om den grafiske industrien, ”Steinene taler.” Trykkeriene var en av hermetikkindustriens viktigste støttenæringer. Hver eneste eske med norske sardiner var utstyrt med en etikett. Etikettene var viktige i markedsføringen av sardinene. Det var fargerike litografier med spennende motiver laget for å fange kunden sin oppmerksomhet. Store personer og hendelser i samtiden endte ofte opp på hermetikketikettene, og det er registrert cirka 44 000 forskjellige sardinetiketter.⁴

John Gunnar Johnsen, skrev historien til Hermetikklaboratoriet i 2006. Hermetikklaboratoriet i Stavanger var et av de store løftene til Den norske hermetikkindustrien. Laboratoriet drev med forskning for den norske hermetikkindustrien i form av forskning på emballasje, kvalitet på olivenolje og tomatpuré, og relevant bakteriologisk forskning, og var en viktig aktør for å heve kvaliteten på den norske hermetikken. Boken tar for seg laboratoriet sin historie og noen utvalgte forskningsobjekter på laboratoriet, som automatisk tredemaskin og utvikling av flere typer emballasje for hermetikkindustrien.

Det finnes litteratur om det tekniske utstyret i hermetikkfabrikkene og om utviklingen av dette. Her er tidligere direktør ved Hermetikklaboratoriet sin maskinavdeling, Jørg Hvidding, sine arbeider viktige. Han var selv med på å utvikle diverse utstyr for hermetikkindustrien. Jørg Hvidding kjente godt til hermetikkindustrien og dens

⁴ Opplyst ved Norsk Hermetikkmuseum

utfordringer i etterkrigstiden gjennom sitt arbeide. Han gjennomgikk også mange av patentene som har blitt registrert i hermetikkindustrien. Han hadde gode forutsetninger for å evaluere oppfinnelser og betydningen av disse.

Holmedal skrev en hovedfagsoppgave ved universitetet i Bergen i 1990 om barnearbeid i hermetikkfabrikkene frem mot 1917. Barnearbeid var vanlig i norske hermetikkfabrikker, og barn ble sett på som nødvendig og billig arbeidskraft.

Den mest omfattende oppgaven som er skrevet om den norske hermetikkindustrien er hovedfagsoppgaven ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden”, skrevet av Anders Haaland. Denne oppgaven tar for seg utviklingen i den norske hermetikkindustrien fra starten og frem til opprettelsen av Brsilingsentralen i 1933. For meg er dette den viktigste fremstillingen av den norske hermetikkindustrien. Denne oppgaven er en samlet fremstilling av hermetikkindustrien over en lengre tidsperiode. Her sammenlignes utviklingen av den norske hermetikkindustrien med andre industrier i Norge frem mot 1933 og opprettelsen av Brislingsentralen.

Noen av de store hermetikkfirmaene har fått skrevet jubileumsfortellinger og bøker. Dette gjelder blant annet ”Chr. Bjelland & Co 100 år” av Carl Frederik Kolderup som tar for seg utviklingen til firmaet. Stavanger Preserving Co A/S fikk utgitt et hefte i forbindelse med 100 årsjubileet i 1973, skrevet av Thorfinn Kvarsvik? Trondhjem Preserving Co fikk utgitt sin historie ved sitt 100-årsjubileum i 1997.

I boken ”Under samme stjerne”, som er en fremstilling av firmaet Peder Smedvig i Stavanger, er det egne kapitler om hermetikk. Smedvig eide flere hermetikkfabrikker som Central Canning og Reform Canning.

Det finnes et større utvalg av litteratur skrevet om flere av de stedene hvor hermetikkindustrien var representert. Det finnes litteratur om Sunnhordland og hermetikkindustrien der som boken ”Sild i boks”, hvor utviklingen og fremveksten av hermetikkindustrien i Sunnhordland blir beskrevet. Her er fokuset på utvikling i produksjon og antall fabrikker, når de ble startet og når de ble lagt ned.

Det er skrevet en egen bok om hermetikkindustrien og Sunde. Sunde var mest sannsynlig det stedet hvor den første norske brislingen ble røykt av Haktor Thorsen. Fabrikkene på Sunde var viktige for utviklingen av tettstedet. Her var også en av de siste norske hermetikkfabrikkene.

John Gunnar Johnsen har skrevet trebindsverket ”Gatelangs i Hermetikkbyen”. Her tar han for seg utviklingen og utbyggingen av hermetikkbyen Stavanger. Bøkene fokuserer på fabrikkene med fremstilling av hva de produserte og når de var i drift. Han tar også for seg noen tema som omhandler hermetikkindustrien som helhet, som for eksempel hermetikklaboratoriet, sentralene og fellesreklame. Dette er korte fremstillinger, fokuset er på hermetikkbyen Stavanger

John Gunnar Johnsen har også skrevet ”Out to conquer the world”. Det er historien om merkevaren ”King Oscar”, skrevet i forbindelse med 100 årsjubileumet i 2002. ”King Oscar” er i dag det eneste norske sardinmerket og har en unik stilling på verdensmarkedet.

Felles for det meste av denne litteraturen er at den tar for seg små tema innen hermetikkindustrien, som industristeder og byer, firmaer, merkevare, etiketter og barnarbeid. Med unntak av Anders Haaland sin ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustrien i mellomkrigstiden” er det fragmenterte bilder av hermetikkindustrien. Det finnes ikke noen samlet fremstilling av hermetikkindustrien sin historie, og det meste av det som er skrevet konsentrerer seg om tiden før andre verdenskrig. Spesielt i tiden etter 1945 er det lite litteratur tilgjengelig om den norske hermetikkindustrien.

Kapittel 1.7 Kildene

Det finnes flere kilder til hermetikkindustrien i Norge. En av de viktigste er ”Tidsskrift for Hermetikkindustri”, som var hermetikkindustriens sitt eget organ. Med noen få unntak, kom tidsskriftet ut hver måned i perioden 1916 til 1974. Her finnes mye god informasjon om industrien, forskning, eksport, kvalitet på råstoff, informasjon om nye fabrikker, analyse av markedene norsk hermetikkindustri ble solgt til, og det finnes rapporter om konkurrerende sardinprodusenter i andre land. Alt i alt er Tidsskrift for Hermetikkindustri en viktig kilde til den norske hermetikkindustrien, men det er lite debatt i tidsskriftet. Tidsskriftet skulle være samlende for den norske hermetikkindustrien, og det utviklet seg til å bli et organ for De Norske Hermetikkfabrikanter Landsforening. De store debattene i hermetikkindustrien foregikk andre steder, men en gang i blant dukker det opp leserinnlegg om stridstema i industrien.

I serien ”Blad av hermetikkindustrien bind” 1-6, tar Carl Frederik Kolderup for seg flere sider av hermetikkindustrien. Carl Frederik Kolderup startet sin karriere i den norske hermetikkindustrien for firmaet E. Husvik i Bergen og fortsatte i firmaet Chr. Aug. Thorne i Moss, Norges første hermetikkfabrikk. I 1937 ble han leder av Sildesentralen og satt i denne stillingen til sentralsystemet ble endret i 1955. Da ble han leder av den nye A/L Hermetikksentralen. Her satt han som leder til den ble avvirket i 1965. Etter dette hadde han flere jobber for De norske hermetikkfabrikanter landsforening til han gikk av med pensjon. Etter at han ble pensjonist skrev han ”Blad av hermetikkindustriens historie.” Han var frem til sin død den som visste mest om hermetikkindustrien i Norge og dens historie. Jeg har valgt å betegne denne serien med skrifter som en kilde og ikke som litteratur. Kolderup jobbet direkte med et stort og omfattende kildemateriale fra store deler av verden. Han skriver ikke sammenhengende om hermetikkindustrien, men presenterer korte tema over noen få sider. Serien ”Blad av hermetikkindustriens historie” begynte i ”Tidsskrift for hermetikkindustri” og gikk en periode som en serie der. Senere ble de utgitt av Norsk Hermetikkmuseum. Temaene han går inn i er varierte og strekker seg over lang tid. Han skriver om enkelte fabrikker, rettsaker flere steder i verden, teknologisk utvikling, prisavtaler og om hermetikkindustrien i forskjellige steder i

Norge.

Kolderup sine privatarkiver i forbindelse med arbeidet med ” Blad av hermetikkindustriens historie” er deponert ved Norsk Hermetikkmuseum.

I Statsarkivet i Stavanger finnes flere av arkivene til hermetikkindustrien sine forskjellige institusjoner som Landsforeningen, kontrollinstituttet, hermetikklaboratoriet, brislingsentralen, reklamefondet, kippersentralen og firmaarkiv som arkivet etter Stavanger Preserving Co A/S.

Stavanger Preserving Co A/S sitt firmaarkiv er et av få tilnærmet komplette firmaarkiv fra hermetikkindustrien.

Ved Norsk Hermetikkmuseum i Stavanger finnes flere firmaarkiv som arkivene etter Chr. Bjelland & Co og Stavanger Canning Co.

Statistisk årbok har kommet ut hele perioden jeg skriver om. Her finnes det mengder av statistikk om fiske av brisling og småsild hvert år. Det finnes oversikter over antallet fabrikker og ansatte ved fabrikkene og produksjonskostnader og eksport. Statistikken er ikke alltid pålitelig, men over tid vil den bidra til å belyse utviklingen av den norske hermetikkindustrien.

Kapittel 2.1 Historisk bakgrunn

Hermetikk ble funnet opp i Frankrike i 1809 av Nicolas Appert. Han lærte seg en metode for sterilisering av mat, hvor han la matvarene i hermetisk lukkede kar og dampet karene slik at innholdet ble sterilisert. Metoden kunne brukes på kjøtt, fisk, grønnsaker og frukt. Han fikk senere en påskjønnelse av Napoleon for sin oppfinnelse, mot at han ga ut en beskrivelse av den hermetiske fremstillingen i bokform, slik at flest mulig kunne benytte Appert sin metode.

Kommersiell utnyttelse av hermetiseringen startet samme år i Frankrike. De viktigste kjøperne av hermetisk mat var hæren, rederier og noen få velstående personer. Appert brukte glasskrukker til sin metode, men i 1810 tok engelskmannen Peter Durand ut patent på en metode med bruk av blikk i stedet for glass.

Produksjonsmetodene i denne første tiden var enkle. Det var ikke maskiner i fabrikkene, og arbeidet foregikk ved hjelp av håndkraft. Hermetiseringsprosessen ble tillært ved prøving og feiling. Det var ikke før Pasteur sine forsøk i 1860 årene at fantes det teori omkring veksten av mikroorganismer og dermed hva som faktisk skjedde under steriliseringen av maten. Alt dette gjorde at det var svært dyrt å fremstille hermetiske produkter.

Sardinproduksjonen i Frankrike kan ha startet så tidlig som i 1830-årene og i 1881 var årsproduksjonen av sardiner kommet opp i cirka 800 000 kasser fordelt på rundt 200 fabrikker. Innen 1886 var tallet på franske sardinfabrikker sunket til cirka 100, men det var kommet betydelige konkurrenter til den franske industrien i Spania, med 57 fabrikker, og Portugal, med 66 fabrikker.⁵

I USA startet den første hermetikkfabrikken i 1819, men også her var produksjonen begrenset. I USA ble borgerkrigen (1861-1865) det store gjennombruddet for hermetikkindustrien. Som følge av krigen økte etterspørselen etter hermetisk mat, noe som førte til forbedringer i produksjonen av hermetiske produkter. Jordbruket i USA

⁵ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 3

var omfattende, og det var god tilgang på billige jordbruksprodukter. Store anlegg som forsynte nordstatsarmeene tok i bruk nye produksjonsmetoder, og ble forbilder for utvikling i hermetikkindustrien over hele verden.⁶

⁶ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 4

2.2 Hermetikkindustrien i Norge

I Norge var pioneren innen hermetikkindustrien Christian August Thorne. Han startet fabrikk i Drammen i 1841. Han var inspirert av den franske hermetikkindustrien, hadde vært på flere studieturer til Frankrike, og kjøpte kokekar til steriliseringen her. Fabrikken utviklet seg sakte.

Det store gjennombruddet for hermetikkindustrien i Norge kom i forbindelse med mobiliseringen av norske tropper på grunn av den dansk- tyske krig i 1864. Thorne fikk i oppdrag å levere hermetiske produkter til hæren.

Omtrent på denne tiden startet Thorne med nedlegging av ansjos⁷. Til dette produktet brukte han brisling fra Oslofjorden. Ansjos av brisling utviklet seg til å bli et av Thornes viktigste produkter. Ansjosen ble eksportert og skaffet fabrikken et godt internasjonalt rykte.

I 1879 var det 10 hermetikkfabrikker i Norge som sysselsatte omtrent 200 personer.⁸ Fabrikkene var enkle og hadde mange ansatte. Det fantes ikke maskiner i de tidlige fabrikkene, så tilgang på arbeidskraft var viktig. Produktene var varierte, og i 1880 kunne Rønneberg Preserving Co i Stavanger tilby følgende produkter:

” Supper: Oxekjødd med suppe, suppe med Bouillion, suppe med selleri, suppe med kjødboller, grønkaalsuppe med kjødboller, grønn ærtesuppe, Ox Tail Soup, skilpaddesuppe, Juliennesuppe, fiskesuppe.

Kjøddretter: Kjøddpudding i form, beefsteg, Kalvecarbonade, Faarecoteletter, Frecadeller, Forloren Skilpadde, Fine Kjødboller, mørbader, Lammefricassee, Faarecarry, Stegte Nyrrer.

Vildt: Aarfugl, Ryper, Hjerpe, Ryperagout, Hareragout, Tjurraragout, Kramsfugl, Rensdyrsteg.

Fjærkræ: Høns i Hvid Sauce, Hønskjødsuppe, Ænder i hvid Sauce, Kyllinger.

Fisk: Fiskepudding i form, Fiskegratin, Lax, Fersk, Lax røget i olje, Røget brisling i

⁷ Ansjos er ett delikatessprodukt hvor fiskens holdbarhet forlenges ved at den blir lagt i krydderblanding før den blir konservert på glass eller i esker.

⁸ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 2

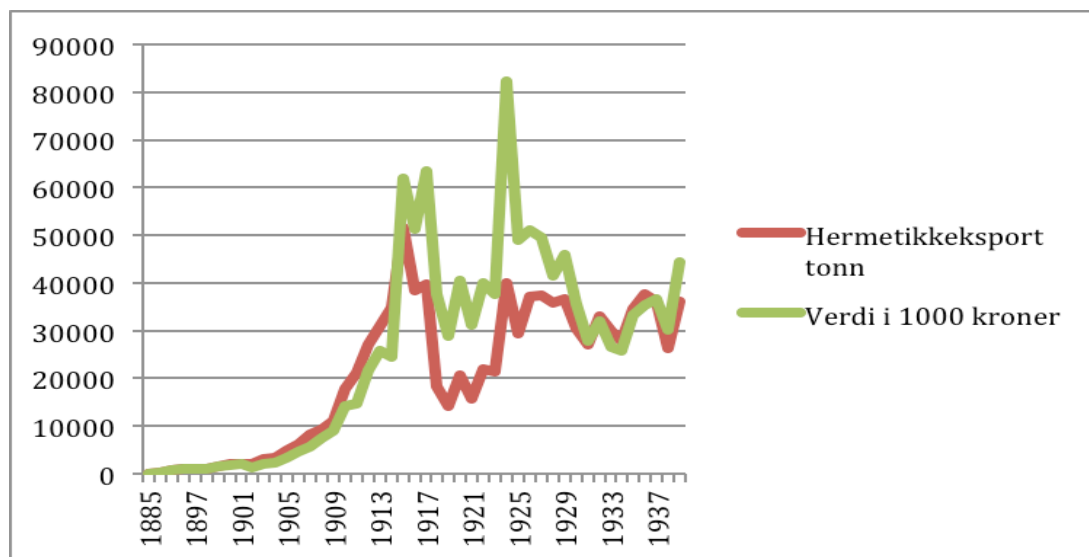
olje, Hellefisk, Kveitebeef, makrell fersk, Hummer, Fiskekager stegte, fiskekager i Vinsauce, Fiskeboller i brun Sauce, Fiskeboller i hvid Sauce, Ansjovis i Trædunk, ansjovis i olje, ansjovis skund og benfri, Fersk Delikatessesild, Aal i gele.

Grønsager: Marrowfatærter, Prins Albert Ærter, Petersillerødder i Bouill, selleri, Gulerødder, Snittbønner.

Diverse: Melk, Fløde, Stegefedt af Marv, Røgede Oxetunger”.⁹

Alle produktene kunne leveres i forskjellige eskestørrelser, og det ble gitt rabatt ved store ordre. Eksporten av hermetiske produkter var, til tross for varespekteret, beskjeden og lå på rundt 60 tonn i året.¹⁰

Figur 1 viser hermetikkeksporten i tonn og verdi i perioden 1885-1939

⁹ Fra Priskurrenten til Rønneberg Preserving, utstilt på Norsk Hermetikkmuseum

¹⁰ Se figur 1.

2.3 Norske Sardiner

De norske sardinene var produktet som endret den norske hermetikkindustrien. Thorne begynte tidlig å lage ansjos av brisling, men i 1866 laget Hagtor Thorsen på Sunde et produkt som han kalte ”Røget Brisling i kraft”. Det er i dag ikke mye som er kjent om dette produktet, som hvilken type ved som ble brukt til røykingen eller hvilken kraft som ble brukt til brislingen, men mye tyder på at det var Hagtor Thorsen som først røykte den norske brislingen. Thorsen drev en liten fabrikk på Sunde i Sunnhordland og hadde ansjos som sitt hovedprodukt.

I 1878 eksperimenterte tidligere skipper Martin Gabrielsen i Stavanger med røyking av brisling. Han la brislingen i blikkesker og solgte dem til butikker i Stavanger for 40 øre.¹¹ I 1879 traff Gabrielsen en annen tidligere skipper, Johan Georg Bernhard Mejlænder, som var direktør i Stavangers første hermetikkfabrikk Stavanger Preserving Co. Mejlænder fattet interesse for produktet til Gabrielsen. Produktet minnet ham om den tyske delikatessen Kielersprotten¹². Mejlænder kjøpte 6 esker som han steriliserte før han lot dem stå i et par uker. Etter disse to ukene syntes Mejlænder at produktet var blitt enda bedre enn da det var nyrøykt. Høsten 1879 reiste Mejlænder til Tyskland for å studere røykerier, og allerede i 1880 bygget Stavanger Preserving Co eget røykeri etter modell av Wildhagens system.

Når Stavanger Preserving Co kalte sitt nye produkt for sardiner var grunnen til det markedsføring. Franske sardiner var et etablert luksusprodukt på verdensmarkedet, og assosiasjonen til de franske sardinene ville selge bedre enn den korrekte betegnelsen av produktet, som på engelsk ville blitt ”smoked Norwegian sprat”. Med dette grepet startet også en langvarig strid med Frankrike om bruken av sardinnavnet.

I Frankrike var det allerede en stor sardinindustri laget av fisken sardin (*Clupea pilchardus*). Dette var etter hvert blitt et velkjent produkt over store deler av verden og i Portugal, Spania og USA vokste det frem konkurrenter til det franske produktet. Disse landene brukte samme råstoff som den franske industrien og tilberedte råstoffet

¹¹ Torleiv Kvalvik: ”Stavanger Preserving Co 1873-1973” Side 10

¹² Kielersprotten er en tysk delikatesse hvor brisling røykes med bjørkeved til fisken får en gyllen farge.

på samme måte, ved koking. I Norge brukte vi brislingen (*Clupea sprattus*), og røykte fisken på eikeved, men kalte produktet for det samme.

I 1880 produserte Stavanger Preserving Co 3000 esker røykte norske sardiner, men allerede i 1881 ble det produsert 19 000 esker med norske sardiner.¹³ Den første tiden ble det stort sett eksportert små kvanta på omtrent 100 esker. I 1881 eksporterte Stavanger Preserving Co 13 000 esker til en enkelt skipshandler i Hamburg. Skipshandlere var viktige i markedsføringen til Stavanger Preserving Co, Mejlænder var tidligere kaptein og forsto at skipshandlerne hadde stor innflytelse på handelsflåten sin proviantering. I 1913 skrev han et avisinnlegg hvor han hevdet å ha sendt esker med sardiner til skipshandlere han kjente i Europa og Valparaiso i Chile allerede høsten 1879.

I perioden 1879-1884 utvidet Stavanger Preserving Co markedet for sitt nye produkt og eksporterte til stadig nye land:

Tabell 1¹⁴

Årstall	Eksportland	Eksportland	Eksportland	Eksportland
1879	Storbritannia	Tyskland	Sverige	Chile
1880	Australia	Nederland	Danmark	
1881	Burma	Spania		
1882	Irland			
1883	USA			
1884	Finland	Russland	Polen	

Firmaet etablerte tidlig sin egen merkevare, ”Crossed Fish”, med to korslagte fisker. Logoen ble designet av A.E. Jones i firmaet J.L. Morrison son & Jones Ltd i London. Vi vet ikke når denne merkevaren ble etablert, men den finnes på en etikett fra 1881 eller 1882.¹⁵

¹³ Torleiv Kvalvik: ”Stavanger Preserving Co 1873-1972” side 10

¹⁴ John Gunnar Johnsen: ”Gatelangs i hermetikkbyen” bind 1 side 22

¹⁵ John Gunnar Johnsen: ”Gatelangs i hermetikkbyen” bind 1 side 22

2.4 Geografisk plassering

Sent på 1800-tallet var det store begrensninger på hvor hermetikkfabrikkene kunne være plassert. Fabrikkene måtte være plassert nært råstoffet på grunn av begrensninger med både lagring og transportering av råstoffet. For brislingen sin del ble den fraktet med båt fra fiskefeltet til fabrikkene.

Brislingfisket varte fra juni og ut oktober. På sommeren var det store begrensninger på råstoffets holdbarhet. Effektiv transport med dampskip var dyrt, og dermed ble det lagt store begrensninger på hvor langt råstoffet kunne fraktes. I Oslofjorden var det godt brislingfiske, men her ble fisken først og fremst brukt som råstoff til ansjos og andre delikatesseprodukter som gaffelbiter. Brislingen fantes også i store mengder på vestlandskysten fra Rogaland til Møre. Det var i fylkene Hordaland og Rogaland de fleste fabrikkene for produksjon av brislingsardiner ble liggende. Etter hvert kom det også andre produkter til, som sildesardiner og kippers¹⁶. Disse produktene hadde sild som hovedråstoff, og sild fantes langs store deler av norskekysten. Silden ble imidlertid spesielt utnyttet av fabrikk fra Møre og nordover. Fabrikkene i Rogaland og Hordaland hadde den store fordel at de kunne legge både brisling og sildeprodukter, noe som sikret bedre lønnsomhet for fabrikkene, mens fabrikkene i Møre og Romsdal og Trøndelag var avhengig av silderåstoff til sine produkter. I Nord-Norge benyttet hermetikkindustrien andre råvarer som, torsk og hyse, som egnet seg godt til fiskeboller. Andre produkter i nord var torskerogn og lever.

Med brislingsardinene skjedde det et skifte i den norske hermetikkindustrien. Frem til 1880-årene hadde industrien vært preget av fabrikk rundt Oslofjorden som hadde stort produktspekter, fra grønnsaker, kjøtt og fiskeprodukter som ansjos. Med brislingsardinene vokste det frem en ny type fabrikk som var mer spesialisert og rettet mot produksjon av brislingsardiner, og senere også sildesardiner og kippers. Det skjedde også et geografisk skifte i hermetikkindustrien. Tyngdepunktet flyttet fra Oslofjorden til Vestlandet og spesielt Rogaland.

¹⁶ Kippers er varmrøykt sildefilet.

2.5 Produksjonen

I begynnelsen var det lite som minnet om industri i hermetikkfabrikkene. Det meste av arbeidet i fabrikkene ble gjort for hånd. Alt som trengtes for å starte en hermetikkfabrikk var råstoff, lokaler og arbeidskraft. Fisk ble rensset for hånd og deretter videreforedlet til for eksempel fiskeboller.

Sardiner var et arbeidskrevende produkt. Når fisken kom til fabrikk ble den først lagt i kar med saltlake før den for hånd ble tredd på stålteiner, som ble plassert på trerammer. Hver teine hadde plass til omtrent 25 fisk, og hver ramme hadde plass til 24 teiner på hver. Etter at fisken var tredd, ble den fraktet inn til røykeriet, hvor fisken ble røykt i cirka en time. Rammene ble først plassert øverst i ovnen hvor temperaturen var omtrent 60 grader. Her ble fisken tørket i en halvtime før den ble flyttet ned i ovnen, hvor temperaturen var høyere og fisken ble kokt i tillegg til at den tok til seg smaken fra eiken. Gjennomsnittantallet røykeovner i fabrikk bygget før 1915 var 13, 86.¹⁷ Det betydde at det var to røykere som hver hadde ansvar for 7 ovner hvor den samme prosessen ble gjentatt. Med 14 ovner kunne en fabrikk røyke cirka 70 000 fisk hver time.¹⁸

Etter at fisken var blitt røykt ble den først avkjølt før den ble klippet av stålteinene med saks rett under hodet. Etter dette ble stålteinene rensset, hodene ble solgt til bønder og brukt som gjødsel og dyrefor. Stålteinene ble vasket og brukt på ny.

Fisken ble fraktet videre til damer som la fisken i esker. Fisken ble sortert i tre forskjellige størrelser, ett lags, to lags eller tverrpakket. Fisken ble lagt i esken med ryggen ned og hode mot hale. Antallet fisk varierte etter størrelsen på fisken, fra 8 til cirka 40 fisk i hver eske. Etter steriliseringen skulle eskene vaskes rene. Etter vaskingen ble eskene pakket i pergamynpapir og fikk påsatt etiketter. Til slutt ble eskene lagt i trekasser med plass til 100 esker i hver og lagret. I denne produksjonsprosessen var det særlig to ting som sinket prosessen: det var emballasjeproduksjon og lodding av lokket til esken.

¹⁷ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 161

¹⁸ Kapasiteten i røykeanleggene er en god måte å måle fabrikkens størrelse på

I en hermetikkfabrikk sent på 1800-tallet var det stor forskjell på menn og kvinner. Grovt sett jobbet kvinnene i brislingsesongen og gjorde håndarbeidet for akkordbetaling, mens mennene stort sett var fast ansatt hele året med timebetaling.

Emballasjeproduksjonen ble gjort av menn og var meget tidkrevende. Esker til sardiner ble produsert hele året og lagt på lager slik at de var klare til sesongen startet. I en firmapresentasjon av firmaet Chr. Bjelland & Co fra 1913 hevdet Bjelland at de kunne produsere 20 000 esker hver dag, mens firmaet i sardinesesongen pakket 200 000 esker hver dag.¹⁹

Loddingen av lokket ble gjort fortløpende, men en god lodder kunne lodde 6-800 esker hver dag, mens en dame som pakket kunne legge cirka 2500 esker hver dag. Dette betydde at det måtte være flere loddere enn leggere i fabrikkene. Loddingen ble, sammen med emballasjeproduksjonen, sett på som de store flaskehalsene i produksjonen.

På de tidlige hermetikkeskene var det heller ikke en åpningsanordning: som forbruker ble man anbefalt å benytte hammer og meisel for å åpne eskene.

¹⁹ Firmapresentasjon Chr. Bjelland & Co Stavanger 1911 sidene 14-15

2.6 Teknologiske nyvinninger

Den norske sardinindustrien var mer arbeidskrevende enn den industrien som var rundt Middelhavet. Derfor var det viktig at vi i Norge kunne produsere smartere enn i de andre sardinproduserende landene. Dette førte til at det ble gjort flere oppfinnelser for å forbedre produksjonen av de norske sardinene.

Den norske hermetikkindustrien var avhengig av flere støttenæringer i sin produksjon. Blikkenslagere og rørleggere produserte esker og lokk til industrien. Importagenter importerte olivenolje, tomatpuré og pergamynpapir. Maskinverksteder utviklet og produserte maskiner til bruk i fabrikkene. Kassefabrikker lagde skjeppekasser som fisken ble transportert i og kasser som de ferdige eskene ble eksportert i. Trykkerier designet og trykket etikettene til eskene.

I denne tidlige perioden i den norske hermetikkindustrien ble det gjort mange oppfinnelser. Jørg Hviding, som var leder av maskinavdelingen ved norsk hermetikklaboratorium, har funnet ut at det ble innvilget 316 patenter som kan relateres til sardinproduksjon i perioden 1880 til 1915. Av disse 316 ble 202 innvilget til innbyggere i Stavanger.²⁰ Dette viser den betydningen Stavanger hadde som den norske hermetikkbyen. På grunn av de mange fabrikkene og konsentrasjonen av støttenæringer, som maskinverksteder og trykkerier, var det naturlig at mye av innovasjonen skjedde her. Dette er ikke rett plass for å skrive hermetikkindustriens teknologiske historie, men noen av disse 316 oppfinnelsene er nyttige å skrive om. Dette var maskiner som fikk stor betydning for produksjonen av norske sardiner, og noen av maskinene ble også eksportert til andre sardinproduserende land.

Loddingen av lokket til esken var en av de store flaskehalsene i sardinproduksjonen. Over tid var det flere som prøvde å løse dette problemet med forskjellige maskiner. Den første virkelig gode falsemaskinen for firkantet boks ble patentert av mekaniker Søren Opsal som jobbet ved Nessler mekaniske verksted i Stavanger. Han fikk innvilget sin patentsøknad 12. mai 1900 og demonstrerte maskinen for første gang på

²⁰ Jørg Hviding: "Sardineeventyret og Petter Smartene" side 12

fabrikken Claus Andersens Enke²¹ 17. mai 1900. Denne første maskinen kunne legge lokk på cirka 3000 esker hver dag. I forhold til lodderen som kunne legge lokk på cirka 600 esker var det en stor forbedring.

I årene 1902 og 1903 utviklet teknikker Jørgen Reinert ved Rosenberg Mekaniske Verksted i Stavanger en ny type falsemaskin. Reinert gjorde noen endringer i forhold til Opsal/Nesslermaskinen og klarte å lage en bedre og langt mer driftssikker falsemaskin. I Opsal/Nesslermaskinen gikk falsehjulet på utsiden av esken, men på Reinertmaskinen gikk hjulet på innsiden. Reinertmaskinen kunne av trenet personell legge lokk på 8-1000 esker per 10-timers arbeidsdag.²² Reinertmaskinen ble satt i kommersiell produksjon i 1905 og eksportert til store deler av verden. Reinertmaskinen ble produsert i nesten uendret form frem til 1950-årene og var da blitt solgt i 1800 eksemplarer.²³

Norsk Hermetikkmuseum i Stavanger har tre falsemaskiner av Jørgen Reinert sin modell i sine utstillinger. Det er produksjonsnummer 45 og 98, som er noen av de tidligste maskinene og produksjonsnummer 1662, som er en av de senere maskinene.

Eksporten av falsemaskinene kunne være utfordrende i enkelte land. Både Opsal/Nesslermaskinen og Reinertmaskinen hadde stort potensial i andre sardinproduserende land som Portugal, Frankrike og Spania. I Frankrike førte montering av norske falsemaskiner til at franske hermetikkarbeidere ble redde for arbeidsplassene sine og ødela falsemaskinene under slagordet: "Pas de machines" eller "Nei til maskiner".²⁴ Også i Portugal skapte den norske falsemaskinen problemer, og Søren Opsals barnebarn har fortalt at Søren Opsal måtte ha livvakter når han monterte falsemaskiner i Portugal i 1906.²⁵

²¹ Fabrikken ble startet av Thorstein Bryne og Claus Andersen, men når Claus Andersen døde og Thorstein Bryne trakk seg ut, tok enken Anna Andersen over fabrikken. På den tiden var det ikke mulig for en kvinne å drive fabrikk under eget navn, så hun la til Enke etter navnet til sin avdøde mann. Det fortelles historier om utlendinger som var i Stavanger og forlangte å få snakke med Mr. Enke.

²² Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" side 16

²³ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" side 22

²⁴ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" side 21

²⁵ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" side 21

Viktigheten av falsemaskinen kan demonstreres med et enkelt regnestykke. En av de siste sardinfabrikkene i Norge, som lå i Skånevik, hadde en dagsproduksjon på 50 000 esker sardiner hver dag. Hvis disse eskene skulle blitt lukket av falsere måtte fabrikken hatt 110 loddere.²⁶

I den tidlige fasen av sardinproduksjonen var det ikke åpningsmekanisme på eskene. Rundt 1890 kom det som ble kalt for den franske boks. Denne esketypen hadde en hempe i det ene hjørnet og kunne åpnes med hjelp av en vanlig hermetikknøkkel. Nøklene ble produsert ved flere verksteder i Stavanger sent på 1800-tallet.

I 1902 fikk Henrik Finne, Paul Scholz og Abel Lunde ved Stavanger Blikkebalagefabrik A.S. innvilget patent på en ny åpningsanordning. Denne åpningsanordningen hadde en påloddet hempe på lokket. I motsetning til det franske lokket, ble denne hempen plassert midt på lokket og det ble laget en svekkelinje i lokket. Når esken ble åpnet, ble den rullet opp langs svekkelinjen.

Denne åpningsanordningen ble meget populær, men i 1903 solgte Scholz og Abel Lunde patentet til Christian Bjelland & Co og Stavanger Preserving Co for 3000 kroner. Patentet beskyttet både den påloddede hempen og svekkelinjen.²⁷

I 1904 tok Scholz og Abel Lunde ut et nytt patent, denne gang på en ny type svekkelinje kalt skråsvekken. Dette var en langt mer effektiv og sikker måte å lage svekkelinjene i lokket på. Denne måten å lage svekkelinjen på var i bruk til 1960-årene. I 1905 etablerte disse to sammen med forretningsmannen Albert Barstad Stavanger Blikktrykkeri og Maskinverksted, som ble en av de store leverandørene av både lokk og esker til den norske hermetikkindustrien.²⁸

I 1905 ble den såkalte Bjellandhempen oppfunnet av en i dag anonym arbeider ved Bjelland sitt mekaniske verksted. Med denne oppfinnelsen ble hempen presset ut sammen med lokket, og dermed var det ikke lenger behov for å lodde hempen til lokket. Bjellandhempen var enerådende i den norske hermetikkindustrien helt frem til

²⁶ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" Side 9

²⁷ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" Sidene 12-13

²⁸ Firmaet eksisterer enda under navnet Skanem.

dagens ring-pull åpningsmekanisme ble tatt i bruk på 1990-tallet.

På Norsk Hermetikkmuseum finnes ett patent fra 1912 som ble gitt til mekaniker Johan Torkildsen og stansearbeider Toralf Thorsen med dagens ring-pull åpningsmekanisme, men den var for avansert til å masseproduseres på den tiden.²⁹

En annen flaskehals i produksjonen var produksjonen av esker. Opprinnelig ble eskene laget for hånd med enkelt verktøy. Bunnen og lokket ble trykket ut av blikkplateer ved hjelp av en håndpresse, mens kanten på esken ble klippet ut for hånd. Bunnen og siden ble så satt i en form og loddet sammen. Dette var tidkrevende og mannskapskrevende.³⁰

I 1905 gjorde Søren Opsal en ny viktig oppfinnelse, den såkalte Opsalstansen. Denne stansen gjorde det mulig å presse hermetikkboksen ut av blikkplaten i en operasjon. I 1901 hadde det vært mulig å produsere helpresset boks, men det var allikevel en komplisert tredelt prosess. Søren Opsal sin nye stanse klarte å kombinere disse tre operasjonene, og dermed ble det mulig å trykke en sardineske ut av et enkelt stykke blikk. Med denne stansen kunne en person produsere 20 000 esker hver dag. Opsalstansen ble kombinert med den senere vardestansen og kombinasjonen av disse to stansene sammen er det som brukes den dag i dag til produksjon av sardinesker.³¹

²⁹ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" sidene 18-19

³⁰ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" sidene 7-9

³¹ Jørg Hviding: "Kappløpet om falsemaskinen" side 18

2.7 Eksporten

Stavanger Preserving Co satset tidlig på utenlandske markeder. Dette skyltes nok delvis direktøren Mejlænder sin bakgrunn som skipskaptein og delvis også Stavanger sine eksporttradisjoner. Stavanger var blitt en av Norges største seilskutebyer, målt i tonnasje. Disse seilskutene reiste over store deler av verden, og dermed ble det etablert et omfattende kontaktnett som kunne brukes når de norske sardinene skulle ut på verdensmarkedet.

En viktig måte å reklamere for sine produkter på var ved store internasjonale utstillinger, som vareutstillinger eller verdensutstillinger. De norske hermetikkfabrikantene var en periode svært aktive på utstillinger helt fra en vareutstilling i Paris i 1855 hvor Chr. Aug. Thorne stilte ut noen av sine hermetiske produkter.

Slike utstillinger kunne være nyttige på flere måter. Fabrikantene fikk stilt ut produktene sine og fikk ofte positiv omtale i aviser, både hjemme og i utlandet. Fabrikantene traff også hverandre, og ikke minst utenlandske kolleger, og fikk dermed en mulighet til å oppdatere seg på hva som skjedde i utlandet. I tillegg til dette kunne utstillerne få flere typer utmerkelser, som medaljer i gull, sølv og bronse, hederlig omtale, æresdiplomer og i noen tilfeller grand prix eller spesielle utmerkelser fra konger eller organisasjoner.

En kritisk gjennomgang av utstillingssystemet før 1914 viser at de fleste som stilte ut fikk en eller annen form for utmerkelse for sine produkter. Ved enkelte utstillinger skrev aviser om de rene skandaler. Et eksempel er fra en utstilling i Bergen i 1898, hvor en utstiller klaget fordi vedkommende mente å ha fått for lav belønning, visstnok på grunn av en krangel med et jurymedlem. Dette til tross for at utstilleren hadde fått gull.³²

Et annet eksempel fra 1910 omhandler 4 fabrikker fra Haugesund som laget en fellesutstilling. Til tross for at bare en av fabrikantene møtte opp, ble utstillingen

³² Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 24

belønnet med sølv. Da klaget den som faktisk hadde stilt ut og mente at de tre kollegaene som ikke dukket opp heller ikke kunne reklamere med sølvmedaljen.³³

Til tross for slike hendelser var utstillingene nyttige og ikke minst kontaktskapende for de norske hermetikkfabrikantene. Norsk hermetikk ble stilt ut over store deler av verden, som USA, Australia osv.

Noen av fabrikkene var mer aktive på utstillinger enn andre, og Chr. Aug. Thorne, Houge Thiis, Stavanger Preserving Co og Chr. Bjelland skiller seg ut som de mest aktive.³⁴ Allerede i 1886 hevdet Thorne å ha vunnet 25 utstillingsmedaljer.³⁵

Disse medaljene brukte firmaene aktivt i egen markedsføring. Brevhoder fra denne tiden er et interessant studie. De er kunstneriske og omtaler hvor mange medaljer, diplomer og hederlige omtaler firmaet har, gjerne kombinert med svært kunstneriske fremstillinger av fabrikk eller fabrikkene til de enkelte firma.³⁶ Det kan godt være at det var enkelt å få medaljer, men det ser unektelig bra ut når et firma kan skryte av over 20 gullmedaljer, æresdiplomer osv.

Hermetikkeksporten økte sakte, men sikkert, i årene etter 1900. Tekniske forbedringer senket prisen og økte eksporten. Det store gjennombruddet for de norske sardinene kom med selskapet Angus Watson & Co i Newcastle. Dette firmaet ble stiftet i 1903 for å konsentrere seg av import av norske sardiner til Storbritannia.³⁷ I enkelte år kjøpte Angus Watson & Co mellom 1/3 og 1/2 av de norske sardinene. Firmaet vokste fort, og i 1910 hadde Angus Watson & Co 1 000 ansatte og en aksjekapital større enn den samlede aksjekapitalen i den norske hermetikkindustrien.³⁸ I begynnelsen var det firmaet Chr Bjelland & Co som hadde enerett til Watson leveransene, men det ble etter hvert for omfattende for Bjelland og de måtte la andre fabrikk leverer til

³³ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 4 side 24

³⁴ Medaljesamlingene til disse fire firmaene er utstilt ved Norsk Hermetikkmuseum.

³⁵ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 4 side 23.

³⁶ Torkel Thime: "I hodet på brev" tar for seg brevhoder i perioden 1820 Til 1970. I denne studien er mange hermetikkfabrikanter med.

³⁷ Anders Haaland: "Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden" side 12

³⁸ Anders Haaland: "Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden" sidene 12 og 13

Watson. Merkenavnet Angus Watson & Co brukte på sine sardiner var ”Skippers”, med en tegning av en eldre fisker med skjegg og sydvest på blå bakgrunn.³⁹

³⁹ Fiskeren på etiketten het Henry Duncan Anderson og fikk lønn av Angus Watson & Co så lenge han levde for bruken av ansiktet på etiketten.

2.8 Landsforeningen

Allerede i 1898 ble foreningen Hermetikkfabrikanernes Forening stiftet.⁴⁰ Denne foreningen var en ren Stavangerforening og hadde ikke medlemmer utenfor byen. Det er ikke mange spor etter foreningen. Hermetikkfabrikanernes Forening tok initiativ til en landsomfattende forening for hermetikkfabrikanter i 1902.

De Norske Hermetikkfabrikanter Forening ble stiftet i august 1902 etter et møte hvor 11 firma fra Stavanger og 13 firma fra resten av landet var med. Foreningens styre fikk 6 medlemmer og 3 varamenn. Styremedlemmene fra Stavanger ble de tre samme som hadde drevet Hermetikkfabrikanernes Forening.

Opgavene til De Norske Hermetikkfabrikanter Forening var varierte. Foreningen skulle styrke samholdet mellom fabrikantene og være talerør for hermetikkindustrien opp mot myndighetene. Foreningen jobbet blant annet for tollreduksjon på diverse krydder som hermetikkindustrien brukte. Foreningen uttalte seg også i forbindelse med Beri-Berisaken.⁴¹ Foreningen ga også en uttalelse om sykeforsikringslov.

De Norske Hermetikkfabrikanter Forening virket også som en prisavtale. Den fastsatte pris på hermetiske produkter både innenlands og utenlands. Foreningen ble kortvarig, og allerede i februar 1905 meldte alle medlemmer av foreningen seg ut. Den tidligere Stavangerforeningen, Hermetikkfabrikanter Forening, ble imidlertid drevet videre etter at De Norske Hermetikkfabrikanter Forening brøt sammen.⁴²

Senere ble Vestlandske Hermetikkfabrikanter Forening stiftet. Denne var først og fremst for medlemmer på Vestlandet. I 1912 brøt det ut en krangel innad i denne foreningen, og medlemmene fra Haugesund/ Haugalandet dannet sin egen forening.

⁴⁰ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 4 side 17.

⁴¹ Beri -Beri var en sykdom som rammet mannskap på seilskuter rundt forrige århundreskifte. Sykdommen brøt ut omtrent samtidig med gjennombruddet for bruk av hermetikk på seilskuter og dermed ble hermetisk mat av mange sett på som årsak til Beri -Beri. Sykdommen forsvant etter hvert, men tidens spekulasjon på sammenheng mellom hermetisk mat og Beri -Beri skadet hermetikkindustrien.

⁴² Carl Frederik Kolderup: "Blad av Hermetikkindustriens historie" hefte 4 sidene 17-21

Dette endte opp med at De Norske Hermetikkfabrikanters Landsforening ble stiftet i 1917 i forsøk på å forsone de to konkurrerende foreningene. De Norske Hermetikkfabrikanters Landsforening ble den foreningen som i ettertid samlet den norske hermetikkindustrien i viktige spørsmål. En grunn til at det lyktes hermetikkindustrien å få på plass en levedyktig landsforening kan være de franske sardinrettssakene. Søksmålet fra den franske industrien var såpass alvorlig for den norske hermetikkindustrien at det var viktig å ha en landsforening som kunne samordne og koordinere det norske forsvaret i disse rettssakene som gikk for retten i London. Foreningen endret navn noen ganger, men det var bare kosmetiske endringer og ikke reelle endringer i foreningen etter 1917.

2.9 Tidsskriftet

Tidsskrift for Hermetikkindustri kom ut for første gang 31. januar 1916. Det gjør at tidsskriftet underlig nok er 1,5 år eldre enn den organisasjonen det var offisielt organ for. Tidsskriftet ble etablert av Johs. Dahl i Oslo. Dahl var forlegger og ga også ut hvalfangertidsskriftet. Dahl hadde vært i kontakt med det som da var den offisielle landsforeningen for hermetikkfabrikanter, Vestlandske Hermetikkfabrikanter Forening, om start av magasinet, men hadde ikke fått respons på sine henvendelser.⁴³

Når Norske Hermetikkfabrikanter Landsforening ble stiftet forsøkte Dahl nok en gang å oppta kontakt med tanke på at tidsskriftet skulle bli offisielt organ. Landsforeningen var interessert og sendte en komité for å forhandle. Disponent Scouw i denne komiteen mente at et tidsskrift var overflødig og var imot, men i august 1917 ble en kontrakt undertegnet mellom landsforeningen og Dahl, hvor landsforeningen, gjennom et redaksjonsråd, kunne utøve kontroll over tekst og innhold.⁴⁴

De første årene var trøblete for Tidsskrift for Hermetikkindustri, og både antallet nummer og sider varierte sterkt tidlig i 1920-årene. Det hele endte med at Nils Stabenfeldt i Aktietrykkeriet i Stavanger overtok ansvaret for tidsskriftet fra 1923, og det var fra dette tidspunktet og under Nils Stabenfeldt sin ledelse tidsskriftet fant sin plass i den norske hermetikkindustrien. Tidsskriftet kom fra dette tidspunktet av ut hver måned, og brakte store mengder informasjon til hermetikkfabrikantene og andre interesserte. I tidsskriftet tok spalten ”situasjonen” for seg situasjonen i industrien med tanke på fiske, eksport osv. I magasinet ble det notert priser for alle de importproduktene hermetikkindustrien brukte, og det kom rapporter om for eksempel olivenoljehøsten i Spania og andre olivenoljeproduserende land.

Norske konsulater og utenriksstasjoner rapporterte om markedsforhold og andre forhold det kunne være nyttig å ha kjennskap til for hermetikkindustrien. Tidsskriftet gir et godt overblikk over den norske hermetikkindustrien, men det var lite diskusjon

⁴³ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 3

⁴⁴ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 3

og meningsutveksling i tidsskriftet. Det var et tidsskrift for informasjon og opplysning, ikke for debatt.

2.10 Laboratoriet

Som mange andre tunge løft, hadde Norsk Hermetikklaboratorium i Stavanger en lang forhistorie. Første gang et eget forskningslaboratorium ble nevnt, var i et brev til Vestlandske Hermetikkfabrikanter Forening fra Jacob B. Natvig, datert 28.11.1908. På denne tiden var det snakk om å underlegge hermetikkindustrien en statskontroll.

Natvig svarte: ”om det lader sig gjøre at forene Statskontrollen med et af Staten autoriseret praktisk kemisk Laboratorium, hvor fabrikerne kunne faa undersøgt Oljer, Tomat og ligesaa om Lægebehandling af Fabrikernes Arbeidere kan blive medtaget”.⁴⁵ Natvig nevnte hermetikklaboratorium flere ganger senere og tok i 1909 til orde for en studietur til USA for å studere moderne laboratorier der. Han mente at et slikt prosjekt burde inkludere alle de norske hermetikkfabrikantene.

I 1911 ble savnet av et eget laboratorium merkbart. Det var en periode problemer med at fiskeboller gikk i oppløsning. For å kartlegge problemet, leide hermetikkindustrien kjemiker R. Lund, som var hermetikkindustriens statskontrollør i Stavanger. Siden det ikke fantes et egnet laboratorium til undersøkelser i Stavanger måtte Lund reise til Kristiania i 2,5 måneder for å gjøre undersøkelser der. Han fant til slutt ut at det var jordbakterier i potetmelet som oppløste fiskebollene.⁴⁶

Første verdenskrig stanset videre arbeid med et eget laboratorium, men etter krigen tok De Norske Hermetikkfabrikanter Landsforening opp saken og utnevnte en komité for videre utredning av et hermetikklaboratorium. Komiteen pekte på mange områder hvor et laboratorium kunne være nyttig, som testing av olje og tomatpuré, utvikling av maskineri og røykeovner og forskning på emballasje. Komiteen kom med følge advarsel: ”Arbeidet for å bringe undersøkelsene frem til et praktisk resultat vil ofte kreve årelangt arbeide og strev”.⁴⁷

Komiteen for hermetikklaboratorium kom langt i sitt arbeid og utlyste en konkurranse for forbedring av røykeanlegg. I tillegg søkte aktivt etter en passelig fabrikk som

⁴⁵ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 3 side 34

⁴⁶ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 3 side 34

⁴⁷ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 3 side 34

kunne bli gjort om til Laboratorium. De startet også et fond hvor interesserte fabrikanter kunne gi bidrag til opprettelsen av laboratoriet. Det ble senere lagt frem et overslag om at det trengtes 400 000 kroner til bygninger og et årlig driftsbudsjett på 65 000. Staten var villig til å yte tilskudd til både bygninger og drift, mot å få utnevne et styremedlem til Laboratoriet. Omtrent her stoppet det videre arbeidet, og Kolderup spekulerer i om Landsforeningen hadde endret fokus fra laboratorium til fellesreklame for hermetikkindustrien, noe som ble gjennomført i 1924.⁴⁸ På denne tiden var det dårlig fiske og dårlige markedsforhold, så det har nok også bidratt til at en så dyr og omfattende sak som hermetikklaboratoriet ikke kunne bli gjennomført.

I 1928 ble saken om hermetikklaboratorium i Stavanger tatt frem igjen. De Norske Hermetikkfabrikanter Landsforening hadde hatt kontakt med handelsminister Lars Oftedal, og kort tid etter ble det innkalt til ekstraordinær generalforsamling i Landsforeningen, som avgjorde at det skulle innføres en avgift på 5 øre pr. kasse sardiner og kippers til inntekt for et hermetikklaboratorium. Kort tid etter bevilget Stortinget 200 000 til laboratoriet. Hermetikkindustrien selv hadde samlet inn 127 000 til laboratoriet.⁴⁹ Etter dette gikk det meste slag i slag, Stavanger Kommune ga tomt og Dr. Guldbrand Lunde ble ansatt som laboratoriets direktør. Norsk Hermetikklaboratorium ble offisielt åpnet 26.6.1931.

Hermetikkindustriens Laboratorium skulle ha en bakteriologisk avdeling og en kjemisk avdeling. Direktør Guldbrand Lunde lanserte følgende fem hovedområder for laboratoriet: ” 1) Driftskontroll. Denne virksomhet kan opdeles i tre adskilte grupper: a) Råstoffkontroll, b) Den egentlige driftskontroll. c) Kontroll av det ferdige produkt. 2) Arbeide for å forbedre og forenkle fremstillingsmetodene. 3) Spesielle forskningsspørsmål av generell art. 4) Arbeide for å skape nye produkter. 5) Fremskaffelse av propagandamateriale”.⁵⁰

Laboratoriet var et stort løft for hermetikkindustrien, og det vitner om stort engasjement at laboratoriet ble realisert i et av de tøffeste årene den norske

⁴⁸ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 3 side 36

⁴⁹ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 3 side 36

⁵⁰ John Gunnar Johnsen: ”Hermetikkindustriens Laboratorium 1931-2006 75 år med utfordringer” side 43

hermetikkindustrien opplevde. Laboratoriet ble en viktig institusjon for hermetikkindustrien. Det har senere endret navn til NORCONSERV, og eksisterer den dag i dag som en del av måltidets hus i Stavanger.

2.11 Sardinrettsakene

Sardinrettssakene var en serie rettssaker i flere land hvor den franske sardinindustrien krevde eneretten på sardinnavnet. Siden starten i 1830-årene hadde den franske sardinindustrien blitt utfordret fra flere land, som Spania, Portugal, Norge og USA. Dette førte til at den franske industrien ble stadig mindre. De teknologiske nyvinningene i Norge gjorde også sitt til at Frankrike sakk akterut i konkurransen. Et eksempel på de franske eksportutfordringene var verdien av sardiner importert til Storbritannia: i 1904 ble det importert franske sardiner til en verdi av 229 000 pund, men i 1910 var dette sunket til 79 000 pund. Verdien av importen fra Norge på samme tid steg fra 21 000 pund til 292 000 pund.⁵¹

I 1905 fikk Frankrike en merkningslov som forbød all annen fisk enn sardin (*Clupea pilchardus*) å bli kalt sardiner i Frankrike. Denne loven ville den franske sardinindustrien at flere land skulle innføre. Under et fiskerimøte i Frankrike i 1906 rapporterte den franske konsul i Vigo at de spanske produsentene motsatte seg en slik lov, og at grunnen til at de motsatte seg loven var at de ville bedra verden til å tro at deres sardiner var fransk vare.⁵²

På denne tiden var det flere saker som bekymret den norske sardinindustrien. I Australia ble et parti norske sardiner stoppet og nektet innført på grunn av det australske myndigheter mente var feilmerking og at det norske produktet måtte merkes "Sprat" og ikke sardiner. Dette ble senere opphevet og partiet ble frigitt, men i 1916 ble det bestemt at det norske produktet ikke kunne selges i Australia og New Zealand under betegnelsen sardiner.⁵³

Lignende beslag og merkingsdiskusjoner, som saken i Australia, dukket opp flere steder i verden. I USA ble det laget en ny "food and drug" lov i 1906. Her var det opprinnelige forslaget å innskrenke bruken av sardinnavnet. USA var et viktig marked for Norge, og det ble lagt stort press for å få endret loven fra både den norske

⁵¹ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 1 side 50

⁵² Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 1 side 48

⁵³ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 1 side 48

utenriksstasjonen og fra den største importøren av norske sardiner til USA, B. O. Bowers & Co. I USA fantes det også en egen sardinindustri, omtalt som Maine-produsentene. Disse la også press på amerikanske myndigheter, og det hele endte med Food Inspection Decision av 29.3.1907, hvor det ble slått fast at all hermetisert fisk av typen Clupea kunne merkes "sardines" på det amerikanske markedet. Imidlertid måtte produktet merkes med opprinnelsesland i tillegg til "sardines". Usikkerheten omkring loven om merkingen av sardiner på det amerikanske markedet var så stor at den norske legasjonen frarådet de norske sardinprodusentene å opparbeide emballasje og etiketter til det amerikanske markedet for 1907 sesongen.⁵⁴

Lignende saker kom opp flere steder i verden og, noes dom førte til at den norske industrien eller importører av norske sardiner ble saksøkt over bruken av sardinnavnet blant annet i Frankrike, Danmark og Tyskland. Den mest betydningsfulle og omtalte rettsaken i samtiden var den som ble anlagt av den franske sardinindustrien mot den norske sardinindustrien ved den engelske importøren Angus Watson Co.

Disse sardinrettsakene i London fikk stor oppmerksomhet i norsk og internasjonal presse. Storbritannia ble av den franske industrien sett på som verdens største marked for sardiner, og dette kombinert med markedene i det britiske imperium gjorde at det var viktig å vinne frem i disse rettsakene.

Inkludert anker endte sardinrettsakene med fire rettssaker for forskjellige rettsinstanser i England. Den første ble innledet 28.12.1911, og endelig dom ble avsagt 28.7.1915, hvor de franske interessene vant frem. Fra nå av var det bare Clupea pilchardus som kunne bli kalt sardin i Storbritannia og samveldelandene.

Disse rettssakene mobiliserte den norske hermetikkindustrien. Vestlandske Hermetikkfabrikanters Forening var aktiv i forberedelser og vitneførsler. Flere av de norske produsentene reiste til London og vitnet, og Vestlandske Hermetikkfabrikanters Forening måtte blant annet deponere 25 000 pund i Bank of England som en garanti i forbindelse med rettssaken.

⁵⁴ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 1 side 48

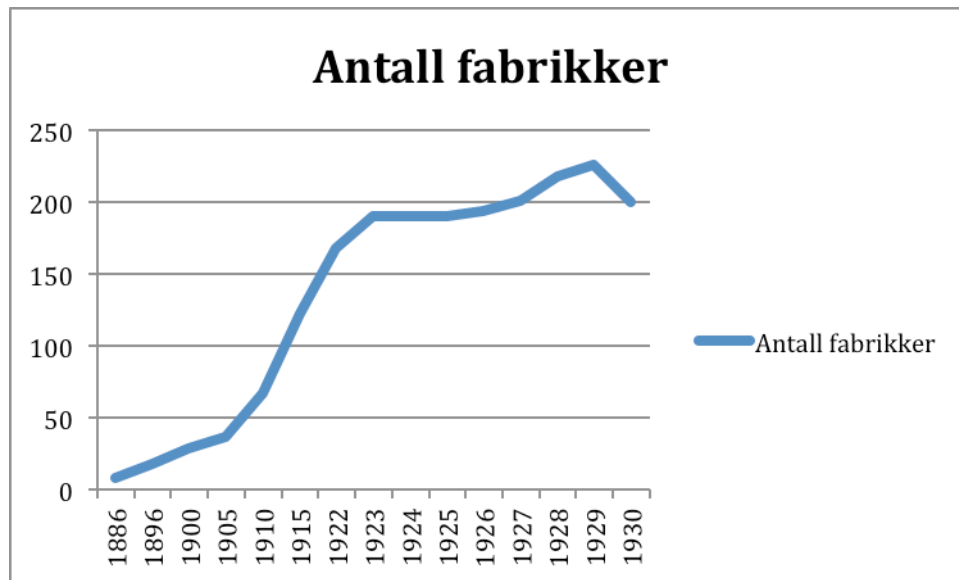
Den som tok den største byrden i forbindelse med sardinrettssakene var derimot Angus Watson Co. Hans selskap var den største importøren av norske sardiner, og var den som var formelt saksøkt. Han førte flere vitner, fikk utarbeidet flere sakkyndigrapporter og hadde store advokatutgifter. I sin selvbiografi "My Life" skrev han at rettssakene kostet ham 50 000 pund, men at de norske fabrikantene hjalp til med 20 000 pund. Angus Watson ble utnevnt til ridder av 1. klasse av den kongelige norske St. Olaf orden for sin innsats for de norske sardinene.

3.1 Prisavtalene

Frivillige prisavtaler mellom hermetikkfabrikantene, var en vanlig måte å prøve å endre markedsforholdene innen hermetikkindustrien på. Hvis prisene ble for lave til at fabrikantene kunne tjene penger søkte de samarbeid for å holde prisene oppe.⁵⁵ Flere av disse forsøkene på prisavtaler var avtaler om kjøtt, fiskeboller og grønnsaker og faller dermed utenfor oppgaven, men jeg synes det er verdt å nevne at industrien over lang tid klaget over de samme problemene.

Det første kjente forsøket på en prisavtale i hermetikkindustrien var en henvendelse fra Norges eldste hermetikkfabrikk, Chr. August Thorne i Moss til Stavanger Preserving Co i 1890. Her het det blant annet: ”I denne den skarpe Concurences Tid ser man, især i Udlandet, oftere med Held practiseret Overenskomster af Forretninger i samme Branche. De norske hermetiske fabrikker har hidtil ikke vist meget Samhold, men har paa vanlig norsk Maner efter bedste Evne søgt at concurerer hverandre ud”.⁵⁶

Figur 2⁵⁷

⁵⁵ Anders Haaland teller 16 forsøk på prisavtaler frem til brislingcentralen

⁵⁶ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie bind 4” side 10

⁵⁷ Tallene i figuren er hentet fra Norges Bankkomiteen sin innstilling bilag 5

3.2 Prisavtalen av 1902

Noen avtaler ble gjort direkte mellom fabrikker, mens andre var langt mer omfattende. Etter hvert som hermetikkindustrien fikk aktive landsorganisasjoner, tok disse ofte initiativ til å regulere prisene.

Carl Frederik Kolderup mener at De Norske Hermetikkfabrikanters Forening fra 1902, var en prisavtale. På stiftelsesmøtet ble det forhandlet om priser og salgsbetingelser for det norske markedet, og de forsøkte også å få salgsbetingelsene til å gjelde skipshandlere rundt Nordsjøen. Det ble valgt et styre som skulle overvåke avtalen, og vedta bøter for firma som brøt avtalen.⁵⁸ Protokollen fra denne prisavtalen vitner om at det ble tatt i bruk makt for å presse flest mulig hermetikkfabrikanter inn i prisavtalen. Det nevnes at noen firma kom med etter press fra bankforbindelser. Ett meieri sendte en forespørsel om å få selge melk til en fabrikant som sto utenfor avtalen, men dette fikk de ikke lov til.⁵⁹

Avtalen regulerte de fleste områder av hermetikkindustrien. Protokollen bærer preg av at dette var nytt for hermetikkindustrien: En fabrikant har underskrevet med det forbehold at styret godkjenner avtalen, mens en annen skriver: ”Mod fars billigelse”.⁶⁰

Det viste seg at det var vanskelig å kontrollere at alle hermetikkfabrikker opprettholdt prisavtalen, og det kom inn mange rapporter på firma som undersolgte sine produkter. Flere bøter ble delt ut, noe som førte til krangling internt i foreningen. På en ekstraordinær generalforsamling i desember 1904 meldte ett firma seg ut, men åpnet likevel for en rekonstruksjon av avtalen. Mer er det ikke funnet om dette forsøket på prisavtale i hermetikkindustrien, men det er tydelig at denne prisavtalen var omfattende, det ble et sted referert til paragraf 17 i avtaleverket.⁶¹

I likhet med de fleste andre prisavtalene i hermetikkindustrien var denne avtalen en reaksjon på synkende priser. I tiden før denne avtalen ble inngått var det en stor vekst

⁵⁸ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 21

⁵⁹ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 21

⁶⁰ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 21

⁶¹ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 22

i antallet norske hermetikkfabrikker, se figur 2. Denne økningen i antallet fabrikker var en av grunnene til at prisene sank, med flere produsenter av samme vare var det naturlig at pris ble en effektiv måte å konkurrere på. De eldre og etablerte fabrikkene hadde ofte innarbeidede merkevarer som folk kjente igjen, mens de nye fabrikantene måtte etablere sine merkevarer fra bunnen av. En vanlig måte å gjøre dette på var å selge billigere enn de etablerte merkevarene, slik at folk foretrakk det billige og det kunne dermed etableres et kundeforhold mellom den nye fabrikk og kunden.

3.3 Prisavtalen av 1912

I tiden etter sammenbruddet av avtalen av 1902 ble det gjort flere forsøk på å få i stand prisavtaler i hermetikkindustrien, men med unntak av innenlandsavtalen av 1911, ser dette ikke ut til å ha lyktes.

Behovet for avtaler var til stede blant annet på grunn av den sterke økningen i antallet fabrikker på denne tiden. I tillegg til problemet med prispress kan det virke som om flere fabrikanter tok snarveier for å fremstille billigere produkter. I sin årsberetning for 1909 skrev generalkonsulatet i Melbourne om den dårlige kvaliteten på de norske sardinene. Klagen gjaldt både kvaliteten på fisken og kvaliteten på oljen. Dette vitner om at noen fabrikker var villig til å ofre kvaliteten for å kunne konkurrere på pris. Dette var problematisk for hermetikkindustrien som helhet: Fikk en produsent dårlig rykte kunne det skade hermetikkindustrien som helhet. For å møte problemet med både pris og kvalitet, foreslo fabrikkeier Jacob Natvig følgende på et fabrikantmøte i mai 1908:

- ”1. Fast maksimumspris for billigste sort sardiner.
2. Fast maksimumspris for brisling.
3. Ved forhandling med banker & leverandører å søke forhindret opprettelse av nye fabrikker”.⁶²

En komité bestående av representanter fra hermetikkfabrikker fra hele landet ble dannet, og forslag til prisavtale ble lagt frem. Det ferdige forslaget var omfattende og rikt på detaljer. Forslaget inneholdt bestemmelser om at fabrikantene ikke hadde lov til å gi fiskere gratis parafin, og at det skulle være fredningstid på brisling fra 1. februar til 15. mai. Grunnen til at fredningstiden var viktig, var at brislingen følger plankton eller åte inn i de norske fjordene. Fisken tilbringer sommeren og deler av høsten i de norske fjordene for å fete seg opp. Brislingen med høyest kvalitet fanges sent på sommeren og tidlig på høsten. Før juni og etter oktober er fettinnholdet i brislingen for lavt til å brukes som hermetiske sardiner. På grunn av det lave fettinnholdet var det mulig å få brislingen langt billigere utenom sommersesongen,

⁶² Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 24

men kvaliteten på det ferdige produktet ble lavere enn for sommer og høstfanget brisling.

Avtalen inneholdt 2 sider med priser og 3 sider med bestemmelser og retningslinjer for avtalen før de 60 firmaene som var tilsluttet avtalen ble presentert. De neste 15 sidene inneholdt oversikt over de forskjellige esketypene sardinene ble pakket i og pris for frakt pr. kasse i forskjellige valutaer.

Avtalen regulerte også prisene på etiketter med mer enn 3 farger, og det var prissatser for etiketter til forskjellige typer esker med 4-7 farger. Møtet diskuterte om den hvite grunnfargen på papiret skulle regnes som en farge eller om det var farger i tillegg til hvitt som skulle regnes med. De siste sidene inneholdt fremgangsmåte for utregning av rabatter med påminnelse om at konsulatgebyr måtte regnes med på faktura.⁶³

Denne prisavtalen inneholdt også en bestemmelse om den permanente komité. Dette var en komité bestående av 4 fabrikanter fra Stavanger og 1 fra Haugesund, 1 fra Kopervik og 1 fra Bergen som skulle overvåke prisavtalen. Det var tydeligvis viktig å hindre opprettelse av nye fabrikker og den permanente komité skulle også bidra til det:

” Da man finder, at der for tiden ikke er plads for flere nye firmaer i hermetikkbranchen, da der allerede nu er mangel paa raastoff og arbejdskraft, ligesom yderligere konkurrence paa det udenlandske marked ikke kan taaes, befuldmægtiges den permanente komité til at søge at hindre opprettelse af nye firmaer i hermetikbranchen. Den permanente komité har at sørge for, at alle fabrikanter tiltræder overenskomsten. Negter nogen fabrikant dette, har komiteén fuldmagt til at erklære en saadan fabrikant for boycotted, og naar komitéens meddelelse herom er modtaget, har de tilsluttede fabrikanter under mulktansvar i henhold til bestemmelserne i denne overenskomst, at afholde sig fra ethvert forretningsamkvem med en saadan fabrikant. Ligesaa skal komitéen paa fabrikantenes vegne henstille til banker og leverandører, at isolere sig fra en saadan fabrikant. Iøvrigt skal komitéen

⁶³ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 25

bruge de midler, den anser for tjenelige”.⁶⁴

Den omfattende prisavtalen av 1912 omfattet de fleste norske sardinprodusentene. Avtalen regulerte for første gang eksport av sardiner og kippers utenfor Nordsjøområdet. På grunn av tapte protokoller er det vanskelig å følge avtalen detaljert, men ut fra det kildematerialet som er bevart, virker det som om avtalen og dens kontrollfunksjoner virket.

Den permanente komité hadde 9 møter hvor det ble utdelt bøter, de avsto et forslag fra Stavanger hermetikkarbeiderforening om å fiske i fredningsperioden, og de nektet fabrikanter å starte opp nye fabrikker. Dette gjaldt fem fabrikanter i Stavanger som søkte om å få starte nye fabrikker. Etter et møte i den permanente komité fikk disse fem fabrikantene senere lov til å starte nye fabrikker under forutsetning av at de skrev under på prisavtalen.⁶⁵

Til tross for en lovende start, ble avtalen sagt opp 10. desember 1913, 13 måneder etter at den ble inngått. Samme dag ble imidlertid en ny prisavtale undertegnet. Den nye avtalen tok utgangspunkt i den forrige avtalen, men var langt mindre detaljert og inneholdt ikke minstepriser. Den inneholdt derimot forbud mot å legge brisling i buljong og eksport av blank boks.⁶⁶

Den nye avtalen inneholdt også bestemmelser om en permanent komité, men den nye permanente komité var enklere enn den fra avtalen av 1912 og hadde færre medlemmer. Det finnes bare spor etter ett møte i denne komiteen, den 11. mai 1914. Dette møtet ble holdt 5 måneder etter at avtalen ble inngått, og her ble formann og viseformann valgt.

Det var bare kommet inn en klage, som gjaldt et firma som hadde innvilget en kjøper for lang kreditt. I referatet fra dette møtet står det også at et møte om ytterligere

⁶⁴ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 26

⁶⁵ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 26

⁶⁶ Blank boks er betegnelse for boks uten etikett eller andre kjennemerker som produsent og opprinnelsesland.

samarbeid i hermetikkindustrien skulle utsettes.⁶⁷ Det kan tyde på at det var behov for å utvide avtalen av 1913 og gjøre den mer omfattende. Denne avtalen ser ut til å renne sakte ut i sanden. Da første verdenskrig brøt ut sommeren 1914 var det ikke lenger behov for en prisavtale. Produktene til den norske hermetikkindustrien ble populære, og det var ikke lenger viktig å ha en avtale om salget, det meste av produksjonen ble solgt til gode priser.

Det er lite pålitelig statistikk for hermetikkindustrien i tiden prisavtalene av 1912 og 1913 ble underskrevet, men det at hermetikkindustrien konstruerte disse omfattende avtalene er i seg selv en indikasjon på vanskelige tider.

⁶⁷ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 27

3.4 Norcanners

Et eksempel på en form for regulering i hermetikkindustrien i tiden rundt første verdenskrig var firmaet A/S Norwegian Canners Export Office Ltd., som ble stiftet i 1912. Firmaet var ment å være en felles salgs- og eksportorganisasjon for mindre hermetikkfabrikker.⁶⁸ Firmaet ble etablert etter ide av Jacob Natvig. Han påpekte at det rundt 1910 var to typer hermetikkfabrikker i Stavanger, de som leverte sardiner til Watson, ofte de store og eldre firma, og de som ikke gjorde det. Denne siste gruppen besto i stor grad av små og mellomstore fabrikker, mange av dem etablert i tiden etter 1900 og jobbet derfor hardt og med begrensede midler for å etablere seg på verdensmarkedet.

I et intervju i september 1912 betegnet Natvig forholdene i hermetikkindustrien som elendige, prisene på sardiner var for lave. Han nevnte at en komité jobbet med fastsettelse av minstepriser for hermetikkindustrien. Natvig mente at minstepriser var nødvendig, men at minstepriser var en stor utfordring for de små og nyetablerte firma. Grunnen til dette var at de ikke hadde opparbeidet seg sikre og gode markeder, og heller ikke hadde midler tilgjengelig til store reklamekampanjer. Natvig nevnte at cirka 30 fabrikker var blitt med, og at samlet kapasitet for det nye selskapet var 4-500 000 kasser sardiner årlig.⁶⁹ Dette var en betydelig mengde sardiner, og Natvig holdt frem det amerikanske markedet som det viktigste markedet for det nye selskapet. Han hadde planer om å åpne salgskontor i New York.⁷⁰

Interessen for det nye selskapet var stor. Norcanners hadde avertert etter daglig leder, og det hadde kommet inn 66 søknader til stillingen. Firmaets første generalforsamling den 8.11.1912 ansatte Bjarne Løvås Svendsen som formann, og Jacob Natvig ble første styreformann i selskapet.⁷¹ Selskapet hadde noen små startproblemer, men kunne etter hvert vise til en fin økning i salg og antall medlemmer. I starten skulle selskapet kun kjøpe sardiner av medlemmene til en avtalt pris, men dette ble endret i mai 1913 til at selskapet kunne kjøpe sardiner av hvem som helst til markedspris. Det

⁶⁸ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 4 side 34

⁶⁹ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 4 side 34

⁷⁰ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 4 side 34

⁷¹ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 4 side 34

var da den sterke veksten til firmaet startet. Norcanners solgte sardiner for 93 000 kroner i 1913, men dette økte til 555 000 i 1914 og videre til 860 000 kroner i 1915. Firmaet hadde dermed fått fotfeste i flere markeder. Norcanners eksporterte sine produkter under egne merkevarer som ”Nora”, ”Norcanners” og ”Marit”.⁷² Så kraftig vekst var ikke unikt i hermetikkindustrien på denne tiden. Krigen sørget lenge for gode tider for de norske hermetikkfabrikantene.

I 1915 hendte det derimot noe som endret situasjonen for mange av de norske fabrikantene. Som nøytral nasjon hadde Norge lenge kunnet tjene penger på å selge sine varer til begge de stridende partene i krigen, men i oktober 1915 kom det innstramminger i det engelske markedet. Hvis et firma solgte varer til sentralmaktene ville de havne på den engelske sorteliste. De som havnet der fikk ikke selge sine varer i England og fikk heller ikke kjøpe varer fra England. Dette ble et stort problem for hermetikkindustrien, og de forskjellige firma ble nødt til å velge side, enten å handle med Tyskland og sentralmaktene eller handle med England.

Norcanners greide likevel å tjene penger og utvide sin virksomhet. Firmaet ansatte i 1916 en person som blant annet skulle holde kontakten med USA og markedet der.

I mai 1916 besluttet generalforsamlingen i Norcanners å øke aksjekapitalen og kjøpe 5 bygninger i Stavanger.⁷³ Dette signaliserte en endring i fokus for selskapet. Driften ble utvidet, og det var ikke lenger salg av sardiner som var det eneste fokuset for Norcanners. I 1917 kjøpte Norcanners Grand Hotell i Stavanger for 450 000 kroner, mot et løfte om ikke å drive hotell drift. Samme året ble aksjekapitalen oppskrevet til 5 000 000 kroner, og navnet ble forandret til Norcanners Ltd. Norwegian Canners Export & Import office.⁷⁴ Navneendringen og hotellkjøpet indikerer at selskapet hadde beveget seg bort fra kjernedriften, eksport av norske sardiner. Generalforsamlingen i 1917 åpnet også for at andre firma enn hermetikkprodusenter kunne bli med i selskapet. I årene før denne generalforsamlingen hadde det vært gode tider, og selskapet hadde hatt kontinuerlig vekst. Veksten er det mulig å se i Norcanner sine annonser i Tidsskrift for Hermetikkindustri, hvor antallet tilsluttede

⁷² Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 35

⁷³ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 35

⁷⁴ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 36

firma og produksjonskapasitet økte fra utgave til utgave, fra starten med 35 medlemmer til oktobernummeret av Tidsskrift for Hermetikkindustri i 1916, hvor firmaet reklamerte for å ha 60 tilsluttede firma med en årlig produksjonskapasitet på 2 000 000 kasser sardiner.

Utover i 1917 involverte Norcanners seg i flere uheldige forretninger. Blant annet reiste en av firmaets representanter til USA for å arbeide med opprettelsen av et eget Norcanners kontor.

En representant fra Norcanners reiste til Russland for å selge hermetikk der. Han sikret Norcanners en større avtale om salg av hermetikk til den russiske hæren i februar 1917, men da han skulle reise hjem i mars brøt revolusjonen ut og Norcanners sin mann i Russland fikk store problemer med å komme seg ut av landet. Avtalen om salg av hermetikk til den russiske hæren ble aldri sagt opp, men det ble heller ikke levert noe hermetikk til Russland på bakgrunn av denne avtalen.

På grunn av den engelske sorteliste, var det uro internt i Norcanners. Noen av medlemsbedriftene var på sortelisten, og forsøkte å overtale direktøren til å smugle store partier sardiner inn til Tyskland.⁷⁵

Etter slutten av første verdenskrig utvidet Norcanners virkelig forretningsområdet sitt. De kjøpte hermetikkfabrikker, og åpnet også en filial i Kristiania, men det var vanskelig å få fotfeste på markedet der. Lederen av avdelingen i Kristiania reiste på varemesse i Brussel, og kom hjem med flere agenturer på diverse varer som frukthermetikk og sjokolade. På grunn av et forbud mot import av luksusartikler i 1919 måtte filialen legges ned.

En annen spesiell forretning var etableringen av A/S Kahrs Fiskeekstrakt i Honningsvåg. Planen for forretningen var å utvide ekstrakt av torskehoder, men etter kort tid drift raste fabrikken ut i sjøen. Norcanners hadde ikke skikkelig forsikring, og ble sittende igjen med 250 flasker ekstrakt til en pris av 1 000 kroner flasken.⁷⁶

⁷⁵ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 36

⁷⁶ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 36

I 1919 skulle tre av Norcanners representanter reise til New York for å kjøpe en allerede etablert og innarbeidet salgsavdeling fra et annet firma. Denne reisen endte opp ikke med at Norcanners kjøpte det amerikanske firmaet, men at de etablerte sin egen salgsavdeling i New York med 100 000 \$ i aksjekapital.⁷⁷

I 1918 ble Norcanners involvert i en uheldig forretning i Paris. En av Norcanners faste kunder bestilte 25 000 kasser sardiner. Mens kassene var underveis gikk kjøperen konkurs, og kunne ikke gjøre opp for seg. Varene ble som følge av dette lagret i Antwerpen. En representant reiste ned for å ordne opp i affæren. Han mente at partiet kunne selges i Tyskland, hvor det var formelt importforbud. Han mente at ved å dele partiet opp i flere små partier på 400 kasser, kunne det smugles inn i Tyskland og dermed selges til god pris. Direktøren i Norcanners mente derimot at hele partiet burde sendes på en gang, gjennom en smuglerrute. Det er uklart hva som skjedde med dette partiet. En kilde hevder at det ble beslaglagt i Tyskland og at representanter for firmaet måtte berge partiet ut, og at det ble sendt tilbake til Antwerpen. En annen kilde hevdet at partiet ble stoppet på grensen til Tyskland, og sendt tilbake til Antwerpen. Ifølge denne versjonen endte det opp med at partiet ble solgt til Watson i 1920, to år etter partiet ble sendt fra Stavanger. I den første versjonen hevdet en av de involverte at Norcanners tapte over 1 500 000 kroner.

Noe lignende skjedde også i 1921 med et parti som skulle til Buenos Aires. Kjøperen gikk konkurs, og Norcanners forsøkte å få solgt sardinene i Europa. Antagelig ble varene solgt med tap på Balkan.⁷⁸

Som en følge av alle de uheldige forretningene besluttet generalforsamlingen i Norcanners å slå selskapet konkurs i august 1923, men først i 1935 ble konkursforretningen avsluttet.

⁷⁷ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 36

⁷⁸ Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 4 side 38

3.5 Prisavtalen 1924-25

Prisavtalen av 1924-25, ble det neste forsøket på å bedre forholdene innen den norske hermetikkindustrien. I året før avtalen gikk det meste mot den norske hermetikkindustrien, fisket sviktet, og var dårlig på Vestlandet i årene etter krigen. Dette førte til store problemer for fabrikantene. I Oslofjorden derimot, var det godt fiske, og det ble anlagt flere fabrikker her, i tillegg til at det ble fraktet store mengder brisling til Vestlandet med båt og tog. For å bøte på problemet med fisket ble det forsøkt å importere brisling fra blant annet Belgia og Skottland. Dette var ikke vellykket, og ble stoppet når Watson klaget på kvaliteten på brislingen.⁷⁹ I tillegg til dårlig fiske kom problemene knyttet til valutapolitikken i mellomkrigstiden. I 1923 kom det en egen banklov kalt "Lex Stavanger", på grunn av at Stavangers to største banker gikk konkurs. Disse bankene, var bankforbindelsene til mange av hermetikkfabrikkene i Stavanger. Det førte til at mange av fabrikkene fikk problemer med kreditt, og at bankene i Stavanger krevde gamle kreditter tilbakebetalt.

Prisavtalen 1924-25 var ikke like omfattende som prisavtalen av 1912-13. Den inneholdt minstepriser på brislingsardiner, sildesardiner og kippers. Avtalen ble signert av 48 firma 5.juni 1924, på et stort møte. Det ble bestemt at de 48 firmaene skulle prøve å få med de resterende firmaene. I denne prisavtalen, var det med en produsent nord for Bergen, men ingen fra Østlandet. Prisavtalen satte priser for skipningsklart produkt i Stavanger og Bergen, i tillegg til Trondheim. Prisene ble satt i oktober, og var på 60 kroner for en kasse med sardiner i olje og 57 for tomat, og 25 kroner for hver kasse kippers.⁸⁰ Rabatter ble innvilget ved store kjøp, og Angus Watson & Co, fikk egen rabatt på 8 kroner pr. kasse.

Samme måned som prisene ble fastsatt, tok avtalen sitt prisråd kontakt med de tre største eksportørene, Chr. Bjelland & Co, Stavanger Preserving Co og Oversea, for å høre om selskapene kunne gjøre avlastningskjøp for de andre medlemmene av prisavtalen, eller om de kunne etablere en lombardkredittordning⁸¹, det finnes ikke

⁷⁹ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 1 side 28

⁸⁰ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 1 side 29

⁸¹ Lombardkreditt innebærer at produsenten får kreditt for en avtalt del av produksjonskostnadene for et parti sardiner, mot at partiet blir forseglet på lager

noe spor av at dette ble gjennomført.

Prisene i avtalen ble justert noe ned våren 1925, men det hjalp ikke. 5.juni 1925 ble avtalen enstemmig oppsagt av medlemmene. Fisket hadde vært godt i 1924 og lagersituasjonen var bra for fabrikantene sin del, og dermed falt poenget med avtalen bort.⁸²

Figur nr 2 gir en indikasjon på at denne prisavtalen lyktes i å begrense antallet fabrikker. I årene 1923, 1924 og 1925 holdt antallet fabrikker seg stabilt, og viste ikke ny økning før prisavtalen ble oppsagt. Figur 1 viser at verdien av den norske hermetikkeksporten steg i forhold til eksportmengde i samme periode, noe som indikerer at prisavtalen også hadde en positiv påvirkning på prisnivået på hermetikkeksporten.

⁸² Carl Frederik Kolderup: ”Blad av hermetikkindustriens historie” hefte 1 side 29

3.6 Prisavtalen av 1928

Prisavtalen av 1928, var den mest omfattende prisavtalen i hermetikkindustrien, og ble referert til som den store overenskomsten. Etter at prisavtalen av 1924-25 ble oppsagt, ble det gjort noen forsøk på prisavtaler mellom fabrikker. I Stavanger sikret fabrikantene seg en lombardkredittordning, som var til stor hjelp spesielt for de mindre fabrikantene. I 1927 fryktet Rogalandsbanken at lombardkredittordningen skulle bli for omfattende, og fikk innvilget ekstra kreditt hos Norges Bank til lombardkreditt. Til sammen ble det i sesongen 1927 lombardert cirka 8 000 kasser i Stavanger. Det var ikke så mange som Rogalandsbanken hadde fryktet, men det var viktig for hermetikkindustrien å vite at muligheten for lombardkreditt var tilstede.⁸³

Prisoverenskomsten av 1928 hadde en lang forhistorie, og ble det mest omfattende forsøket på frivillig regulering av den norske hermetikkindustrien. Det hele startet sommeren 1928. I enkelte kilder kan det virke som om Norges Bank var initiativtager,⁸⁴ mens andre steder kan det virke som om det var hermetikkindustrien selv som tok initiativet.⁸⁵

Den endelige beslutningen om en prisavtale ble gjort i oktober 1928 på et møte i Norges Bank, i forbindelse med Bankforeningen sitt årsmøte. Her møtte Norges Bank, representanter for 27 privatbanker, representanter for hermetikkindustrien, eksportørfirmaene, og Handelsminister Lars Oftedal. På dette møtet ble hovedtrekkene i en avtale trukket opp, mens detaljene ble overlatt til en egen komité.⁸⁶

Formålet med prisavtalen av 1928, var å styrke prisene på sardiner og kippers. For å få til dette ble avtalen svært omfattende, og inkluderte blant annet eksportørfirmaene, en lombardkredittordning hos Norges Bank, og "Hermetikkfabrikkenes

⁸³ Carl Frederik Kolderup: "Blad av hermetikkindustriens historie" hefte 3 side 47

⁸⁴ Blant annet i Prisoverenskomstkomiteen av 1928 side 9, avisen "1.mai" 24/9-1929 og i en master of science avhandling ved Columbia University skrevet av Jon Hielm.

⁸⁵ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1928: side 255 og takkebrev til Handelsminister Lars Oftedal av 15/12-1928

⁸⁶ Anders Haaland: "Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustrien i mellomkrigstiden" side 21

Innkjøpssentral A/S”, som skulle foreta støttekjøp av hermetikk når det var nødvendig. Det ble lagt bestemmelser på produksjon, og kvalitet i avtaleverket, som skulle overvåkes av et prisråd.⁸⁷

Bankene fikk en viktig rolle i å overvåke avtalen. Alt salg av hermetikk gikk på en eller annen måte innom bankene. Bankene skulle bidra med etterforskning om noen firma ble mistenkt for å bryte overenskomsten, og samtidig nekte kreditt til firma som brøt avtalen.⁸⁸ I avtalen var det med en bestemmelse om å hindre nyetableringer av hermetikkfabrikker, og forbud mot å utvide produksjonskapasiteten for eksisterende firma, også her var det viktig at bankene støttet opp om avtalen.

Selve avtaleregelverket var omfattende, og besto av 48 paragrafer med betingelser i fem deler. Avtalen sto meget sterkt. Bak avtalen sto Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening, Norges Bank, Handelsminister Oftedal, Bankforeningen og det store industrimøtet av 1928. Den inkluderte Norske Oversjøiske Eksportørers Forening. Formannen i foreningen uttalte at avtalen ikke var kommet i stand med makt, men at Norges Bank hadde gjort sin innflytelse gjeldende.⁸⁹ Det var også flere av fabrikkene som følte seg tvunget til å være med på avtalen. Bare dager før avtalen skulle tre i kraft, var det 7 fabrikker som ikke ville være med på avtalen, og da tok Landsforeningen kontakt med Norges Bank og handelsministeren for å få firmaene med på avtalen.⁹⁰

Med prisavtalen av 1928, ble de fleste områdene av den norske sardin, og kippers produksjonen og eksporten regulert. I avtalen ble det åpnet for å stanse i fisket, om det ble fisket for mye, denne muligheten ble benyttet i 1929. Da ble det fisket mye småsild, og prisrådet stanset fisket i det som var den beste sesongen for fabrikantene nord for Møre.⁹¹

⁸⁷ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 108

⁸⁸ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 122

⁸⁹ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 123

⁹⁰ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 122

⁹¹ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i

Prisavtalen av 1928 så på mange områder ut til å virke. Det ble ikke etablert nye fabrikker innen hermetikkindustrien, og prisen på sardiner og kippers gikk opp til tross for at fisket var meget godt i sesongen 1929.⁹² Til tross for dette ble avtalen oppsagt fra og med 3.juli 1930.⁹³

Bakgrunnen for oppsigelsen var en aksjon foretatt av amerikanske myndigheter. 49 norske fabrikkfirma, 14 amerikanske importører og medlemmene av prisrådet ble stevnet av det amerikanske justisdepartementet, for brudd på amerikanske trustlover. I forbindelse med aksjonen ble flere tusen kasser sardiner beslaglagt i New York.⁹⁴ Bakgrunnen for aksjonen var mistanke om at norske produsenter påla salgsvdelinger, og agenter i USA å holde minstepriser på det amerikanske markedet, noe som var ulovlig. Aksjonen ble avsluttet med at prisavtalen ble opphevet, og at de norske produsentene lovet å ikke påvirke prisene på det amerikanske markedet.⁹⁵ De norske fabrikantene hadde ikke noe annet valg. USA sto for cirka 40% av den norske hermetikkexporten i mellomkrigstiden, og industrien kunne ikke risikere å bli stengt ute fra det amerikanske markedet.⁹⁶ En rettssak kunne også medføre en lang periode med mye dårlig omtale i USA, og dermed skade det gode ryktet de norske sardinene hadde på markedet.

Etter at prisavtalen av 1928 ble opphevet, kom det frem flere steder at de fleste norske produsentene, og eksportørene hadde brutt avtalen med salg av sardiner til under avtalt pris, og at større rabatter enn avtalt ble innvilget mot kontant betaling.⁹⁷ Til og med formannen i både ,Prisrådet og de Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening,

mellomkrigstiden” side 129

⁹² Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 128

⁹³ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 126

⁹⁴ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 125

⁹⁵ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 126

⁹⁶ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 11

⁹⁷ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 127

ble beskyldt for å ha brutt prisavtalen, noe han senere benektet. Det ble også hevdet at jukset med avtalen var så omfattende, at eksportstatistikken for 1929 og 1930 måtte være feil.⁹⁸

Prisavtalen av 1928 var så omfattende at det kan diskuteres om den var et tvangskartell. Den var svært omfattende, og det ble diskutert om det ble brukt tvang for å få med eksportører og fabrikanter. Det ble videre diskutert om det var uheldig for avtalen at den var tidsbegrenset, og at fabrikantene bekymret seg for den dagen avtalen opphørte.⁹⁹ Et annet problem med avtalen var at den favoriserte de store produsentene. Grunnen til dette var at når alle produsentene la seg på minstepris ville de kjente og innarbeidede merkene bli foretrukket før de nye, og ukjente merkene.¹⁰⁰ Men avtalen hadde også vist at det var mulig å stabilisere prisene på sardiner til tross for at det var stor produksjon i 1929. Dette var en viktig lærdom for fabrikantene og den ble forsterket i 1930.

⁹⁸ Anders Haaland: "Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden" side 127.

⁹⁹ Anders Haaland: "Fra mangfold til monopol" side 48

¹⁰⁰ Anders Haaland: "Fra mangfold til monopol" side 46

4.1 Sentralsystemet

Etter sammenbruddet av prisavtalen av 1928 sommeren 1930, hadde den norske hermetikkindustrien prøvd mange forskjellige former for prisavtaler, men det hadde slått feil. Det eneste hermetikkindustrien ikke hadde prøvd var lovbeskyttelse av eksporten. Dette var tema i flere land, og i flere forskjellige næringer i Norge.

Brislingfisket sommeren 1930 var katastrofalt dårlig, og det ble i alt fisket 2691 tonn brisling, mens gjennomsnittet for perioden 1928-1932 var på 8935 tonn.¹⁰¹ Dette førte til at flere fabrikker innstilte driften eller gikk konkurs i 1930.

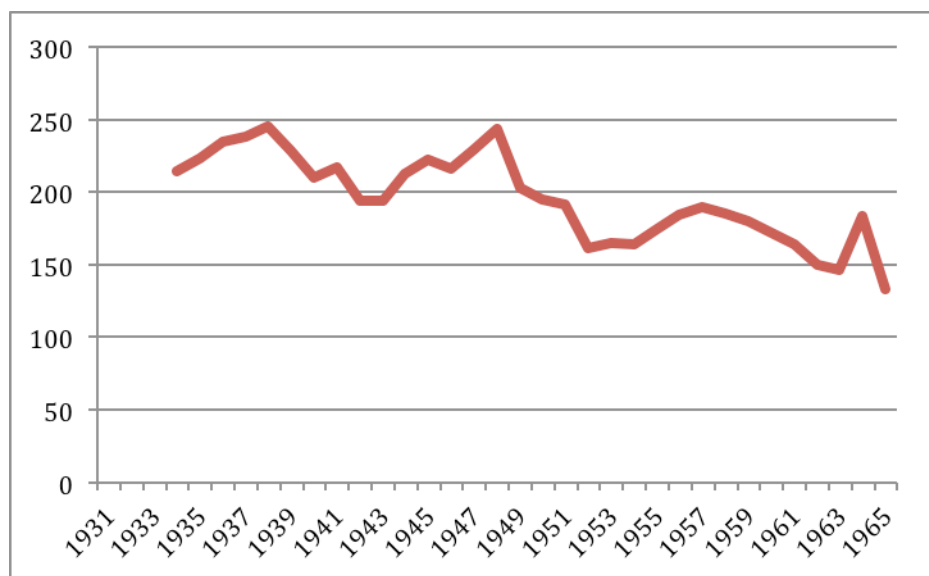
Brisling var hermetikkindustrien sitt viktigste råstoff, men om fisket sviktet kunne fabrikkene legge småsild, også kalt mussa, som sildesardiner. Sildesardinene var det produktet hermetikkfabrikkene produserte mest av, men sildesardinene var billigere, og kunne ikke lagres like lenge som brislingsardinene.

Vinteren 1930-1931 sviktet også sildefisket. Det forsterket hermetikkindustrien sine problemer. ”Der har dog ikke vært større drift ved fabrikkene, og nedleggingen stoppet opp i midten av desember. Således som situasjonen ute på verdensmarkedet ligger an er det neppe sansynlig at vårsildnedleggingen igjen optas før til våren. Årets samlede nedleggingskvantum av småsild utgjør kun ca. 17% av fjorårets.”¹⁰²

¹⁰¹ NOS 1978 side 179. Utregningen av gjennomsnittet er foretatt med tallene herfra

¹⁰² Tidsskrift for Hermetikkindustri 1931: side 3

Figur 3¹⁰³ Hermetikkfabrikker i perioden 1931-1965.

Figur 3 viser utviklingen i antallet hermetikkfabrikker i perioden 1931-1965. Tallene i denne figuren er hentet fra statistisk årbok i tidsperioden, og noe høyere enn i figur 2. Grunnen til dette er at Statistisk Sentralbyrå opererer med fellesbetegnelsen hermetikkfabrikker. Figur 2 teller bare med rene sardinfabrikker. Til tross for dette illustrerer figur 3 utviklingen i antallet fabrikker over tid.

¹⁰³ Tallene er hentet fra Statistisk årbok 1931-1967

4.2 Norges Bankkomiteen

Våren 1931 var situasjonen blitt alvorlig, og 70 hermetikkfabrikanter fra hele landet sendte en henvendelse til Norges Bank, med spørsmål om hjelp til konsolidering av den norske hermetikkindustri. Resultatet av henvendelsen ble Norges Bankkomiteen. Den besto av 10 medlemmer, syv oppnevnt av De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening, og tre oppnevnt av Norges Bank sin direksjon, medlemmene var:

1. Disponent Barstad, Stavanger
2. Disponent Dalen, Ålesund
3. Konsul Engelsen, Trondheim
4. Disponent Kuhnle, Bergen
5. Fabrikkeier Nilsen Moe, Oslo
6. Direktør Orre, Stavanger
7. Disponent Schouw, Stavanger
8. Justitiarius Meyer, Stavanger
9. Bankchef Thorstenson, Bergen
10. Bankchef Wiig, Stavanger.”¹⁰⁴

Komiteen sitt arbeide foregikk under stort press, og 13. desember 1931 ble innstillingen levert. Innstillingen er på 19 sider pluss bilag, og tok for seg utviklingen til hermetikkindustrien fra starten frem til 1931. Komiteen var delt i innstillingen, men mente at problemene til hermetikkindustrien skyltes flere årsaker. Komiteen mente at den lave salgsprisen på norske sardiner skyltes det organisatoriske, og innbyrdes konkurranse på verdensmarkedene.

Komiteen trakk frem tre områder som de mente førte til hermetikkindustrien sine problemer. Det var: Strukturen, for høyt antall fabrikker, ofte konsentrert på et lite område. Svak egenkapital hos flere av fabrikkene, og til slutt usunn konkurranse mellom fabrikkene. Alt i alt førte dette til at utsalgsprisen ble for lav, og at fabrikker solgte sine varer med tap.

¹⁰⁴ Norges Bank komiteen sin innstilling side 1

Forslagene på problemløsning fra komiteen var å samle alle norske hermetikkfabrikker i ett selskap. Flertallet i komiteen besto av, disponent Dalen, disponent Kuhnle, fabrikkeier Nilsen Moe, justitiarius Meyer og disponent Schouw. Med en full sammenslutning så flertallet for seg at det var mulig å få bedre innkjøpspriser på råstoff, og det man ellers måtte kjøpe til produksjonen. De mente at ett selskap ville ha bedre forutsetninger for å kunne drive fabrikkene mer rasjonelt, og mente også at ett selskap kunne føre bedre kontroll med kvaliteten på hermetikkindustriens produkter.¹⁰⁵

Mindretallet, bestående av disponent Barstad, konsul Engelsen, direktør Orre og banksjef Wiig, mente at flertallsforslaget var det ideelle, men at det ikke var gjennomførbart. Men de var enige med flertallet om at det måtte innføres en konsesjonsordning på etableringen av nye fabrikker.¹⁰⁶ Mindretallet fokuserte nesten utelukkende på konkurransen, både innenlands, og fra utenlandske sardinprodusenter, og mente at industrien innen neste sesong måtte få etablert en frivillig omsetningsentral for brisling, som kunne kjøpe opp fabrikkenes samlede produksjon.¹⁰⁷

Til slutt heter det at: ”Komiteens flertall slutter sig subsidiært til mindretallets tanke om en ordning av brislingomsetningen, men må dog bemerke, at mindretallets forslag ikke inneholder en løsning av industriens vanskeligheter”.¹⁰⁸

Bemerkningen fra flertallet av Norges Bankkomiteen om at en frivillig omsetningsentral ikke ville være en løsning på hermetikkindustrien sine problemer er interessant. De mente at bare en full sammenslutning ville løse problemene som hadde utviklet seg over tid, og at hermetikkindustrien måtte gå drastisk til verks for å løse problemene. Flertallet mente at en mer rasjonell drift av fabrikkene, og færre salgskanaler av det ferdige produktet var eneste løsning. En modell med en omsetningsentral ville ikke løse problemet i hermetikkindustrien, men ville kunne gjøre noe med utsalgsprisen på sardinene.

¹⁰⁵ Norges Bankkomiteens innstilling side 15

¹⁰⁶ Norges Bankkomiteens innstilling side 16

¹⁰⁷ Norges Bankkomiteens innstilling side 17

¹⁰⁸ Norges Bankkomiteens innstilling side 19

Komitéinnstillingen ble sendt ut til De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening sine lokalforeninger, men responsen var dårlig. Lokalforeningene i Stavanger, Bergen og Oslofjorden støttet ingen av forslagene Norges Bankkomiteen kom med, mens lokalforeningen for Trondheim og Nord-Norge ikke svarte på forslaget.¹⁰⁹ En grunn til at denne lokalforeningen ikke svarte på komiteen sin innstilling kan ha vært at i Trøndelag og Nord-Norge var ikke brislingen det viktigste råstoffet. Brislingen finnes først og fremst fra svenskegrensen til Møre. Medlemmene av lokalforeningen for det Nordenfjeldske hadde sild som sitt viktigste råstoff, og følte dermed muligens at forslaget til Norges Bankkomiteen ikke berørte dem.

Lokalforeningene i De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening var negative til Norges Bankkomiteen, men det kom også et privat forslag fra de tre Stavangerfabrikantene Thormod Vaaland, Thorvald Norland og Ole O. Husebø. I et brev, Carl Frederik Kolderup, daterer til 16/1-1932 skrev de blant annet: ”Når vi så avgjort peker på lovveien, vil vi samtidig fremheve en kjensgjerning som her er av overordentlig rekkevidde. Man må være klar over hermetikkindustriens vanskeligheter ikke er et forbigående krisefenomen, skapt av etterkrigsårenes allehånde uregelmessige produksjonsforhold. Man står tvert imot overfor en organisatorisk svakhet i selve industriens dypeste bunn”.¹¹⁰ Denne beskrivelsen av problemene i hermetikkindustrien samsvarer godt med synspunktene til flertallet i Norges Bankkomiteen.

Videre mente de tre brevskriverne at en omsetningssentral burde få lovbeskyttelse, på lik linje med de norske flesk- og melkesentralene som nylig var opprettet. Norges Bankkomiteen hadde avsluttet sitt arbeid når brevet ble skrevet, men de av komiteens medlemmer som var fra Stavanger satte seg ned med brevskriverne, og diskuterte forslagene deres. Så sendte de et brev til Norges Bank med forslag til veien videre. Det er ikke funnet noen reaksjon eller svar på dette brevet til Norges Bank.

¹⁰⁹ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1932: side 219

¹¹⁰ Brev fra Vaaland, Norland og Husebø til Den av Norges Bank nedsatte komité side 2

4.3 Stavangerforeningen

Det var lokalforeningen i Stavanger som drev arbeidet med konsolidering av hermetikkindustrien videre etter at Norges Bankkomiteen avsluttet sitt arbeide. I mars 1932, var det medlemsmøte i stavangerforeningen, hvor temaet var forslagene fra Norges Bankkomiteen. Ingen av de fremlagte forslagene fikk støtte, men stavangerforeningen dannet en komité for å utrede en frivillig omsetningssentral for brisling. Komiteen la ned et stort arbeid, og utarbeidet vedtekter for en fremtidig brislingsentral, og forslag til kontrakt mellom sentralen og fabrikkene.

Forslaget fikk støtte blant mange av fabrikkene i Stavanger, men ikke fra Stavanger Preserving Co og Chr. Bjelland & Co. Til tross for at flertallet av fabrikkene i Stavanger sluttet opp om en frivillig omsetningssentral, ble det heller ikke denne gang noe av forslaget. Når de største sardinprodusentene, Chr. Bjelland og Stavanger Preserving Co, valgte å stå utenfor omsetningssentralen ville det bli vanskelig for de andre å drive sentralen. Dette var på grunn av at de to firmaene var de klart største eksportørene av norske sardiner. Begge firmaene hadde innarbeidede merkenavn på verdensmarkedet, Stavanger Preserving Co med "Crossed fish" og Bjelland med "King Oscar". Disse to store firmaene kjøpte produksjonen til andre firma, og brukte egne merkenavn når de ikke klarte å produsere nok ved sine egne fabrikker. Disse to firmaene hadde store salgsavdelinger i utlandet, og dermed et stort nok apparat til å bygge opp egne merkevarer. Uten disse to firmaene ville ikke omsetningssentralen fungere, for det var nettopp Bjelland og Stavanger Preservin Co, som måtte stå for store deler av brislingsentralen sine salg til utlandet.

I juli 1932 ble en fremtidig brislingsentral tema i Tidsskrift for Hermetikkindustri. Da skrev formannen i De Norske Hermetikkfabrikkers Forening, Schouw, en lengre artikkel, som strakte seg over både juli og augustnumrene av tidsskriftet. Her langet han ut mot fabrikantenes manglende interesse for forslaget om konsolidering av hermetikkindustrien, og beskyldte dem for å sette egne interesser foran hermetikkindustrien som helhet: "Når det kommer til alvor viser det sig at de fleste holder på sine særinteresser, og er uvillige til ethvert offer til opnåelsen av felles

goder.”¹¹¹

Det hjalp derimot lite. Sommeren 1932, ble det fisket 13440 tonn brisling. Godt fiske kombinert med tomme varelagre i hele verden etter to dårlige år, skulle tilsi et etterlengtet godt år for den norske hermetikkindustrien. Til tross for meget gunstige markedsforhold, sank prisen på norske sardiner sommeren 1932 fra 28 kroner for en kasse sardiner til 20 kroner pr. kasse.¹¹² I årene 1931 og 1932 viser statistikken at antall hermetikkfabrikker økte i Norge. Det vil si at det nok en gang ble flere produsenter som måtte konkurrere om råstoff, og om verdensmarkedet.¹¹³

På grunn av det dårlige fisket i 1930 og 1931, ble flere fabrikker lagt ned. Dette må betegnes som en sunn utvikling i en industri som hadde langt flere fabrikkbygg enn råstoffet skulle tilsi. Når tidene snudde i 1932, og fisket nok en gang var bra, ble flere gamle anlegg satt i produksjon, noe som førte til større kamp om det begrensede råstoffet, og større kamp om salg til eksportagenter og utenlandske firma. Prisene ble så lave at amerikanske myndigheter igangsatte dumpingundersøkelser mot den norske hermetikkindustrien.¹¹⁴

I september 1932 ble sentralkomiteen til lokalforeningen i Stavanger oppfordret til å gjenoppta forsøket på å starte en frivillig omsetningsentral for brisling, men nok en gang uten å lykkes. I november 1932 fremmet De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening forslag om konsesjonslov for hermetikkfabrikker til handelsdepartementet.

Den viktigste hendelsen vinteren 1932 var medlemsmøtet i lokalforeningen til De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening i Stavanger 22. desember. Her bestemte Stavangerforeningen seg for å oppgi tanken om en frivilligomsetningsentral, med bakgrunn i alle mislykkede forsøk på å få i stand en slik sentral, og nedsatte en ny

¹¹¹ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1932: side 219. Artikkelen heter: ”Tanker omkring brislingcentralen,” og står på sidene 219-220, og 251-255 1932

¹¹² Trygve Wyller: ”Utsyn over den norske hermetikkindustri” side 14

¹¹³ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 183

¹¹⁴ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 136

komité for å utrede lovbeskyttelse for den norske hermetikkindustrien.¹¹⁵

Komiteen besto av Orre, Borgen og Pedersen fra Stavanger, men ble senere supplert med medlemmene Blydt Grung, Nielsen Moe og Strøm fra Bergen, Oslo og Trondheim.

Komiteen arbeidet fort, og 17. februar, 24. og 25. februar ble det holdt ekstraordinære landsmøter i De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening, hvor komiteens forslag til omsetningssentral ble diskutert. På landsmøtene ble det foretatt små endringer, og komiteens endelige innstilling til omsetningssentral for brisling ble enstemmig vedtatt. 27. februar 1933 sendte komiteen ut endelig innstilling med brev til De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening, ”Utsyn over den norske hermetikkindustri,” av Trygve Wyller, ”Komiteens forslag til eksportlov, og omsetningssentral for brisling, med almindelige motiver” og ”Komiteens forslag til A/S Hermetikkfabrikkenes Brislingcentral, med spesielle motiver”.

Samme dag sendte komiteen sine hefter til Landsforeningen, handelsdepartementet, og til Fiskeridirektør Asserson. Komiteen ba om et møte med fiskeridirektøren, og fiskernes organisasjoner i forbindelse med lovforslaget. I brevet til fiskeridirektøren går det klart frem at komiteen har jobbet meget hardt: ”vi som reiser fra Stavanger kan, vilde foretrekke å møte i Oslo tirsdag-onsdag i neste uke. Jeg for min del kan vanskelig tidligere. Jeg har arbeidet med saken så intenst at jeg i slutten av uken må ta et par dages opphold på sinnsykeasyl.”¹¹⁶

¹¹⁵ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 136

¹¹⁶ Brev til fiskeridirektør Asserson 27/2-1933

4.3 Reaksjoner

Forslaget til Brislingsentral var vidtgående, og innebar at Brislingsentralen skulle kjøpe all norsk produksjon av brislingsardiner. Sentralen skulle legge sine utgifter til innkjøpsprisen, og så legge på 6% fortjeneste, og selge brislingsardinene til eksportfirmaene. Sentralen ville utstede eksportlisens til de som skulle eksportere det ferdige produktet.

Det skulle bare være lov å kjøpe brisling fra bestemte innkjøpslag, og til en pris som sentralen skulle forhandle med fiskerne sine organisasjoner, i forkant av hver brislingsesong. Dette betydde at sentralen grep inn i alle felt av produksjonen av norske brislingsardiner.

Forslaget ble møtt med kritikk fra flere hold, men også ryktespredning, spesielt i USA. The Associated Importers of Food Products understreket at forsøk på å påvirke priser i USA var ulovlig, og at flere nasjoner var misunnelige på suksessen den norske brislingen hadde i USA.¹¹⁷

Den 10. og 11. mars 1933 ble det arrangert møte mellom fiskerikomiteen og fabrikantkomiteen i Oslo angående omsetningssentralen for brisling. Fiskerne var ikke fornøyde med forslaget, og mente at hermetikkindustrien hadde overkjørt dem med ikke å ta deres organisasjoner med i planleggingsarbeidet og at sentralloven skulle vedtas raskt, og uten ordinær saksgang i stortinget. De viktigste innvendingene fra fiskerne var at de ville at hermetikkfabrikantene skulle forplikte seg til å opprette en småsildsentral, etter modell av brislingsentralen så snart brislingsentralen var etablert. Fiskerne ville også at råstoffprisen skulle underlegges voldgift.¹¹⁸

Videre protesterte Oversjøiske Eksportørers Forening. Dette var en organisasjon som eksporterte hermetikkindustrien sine varer med fortjeneste. Slik sett var det naturlig at denne organisasjonen protesterte på lovforslaget, de ble av hermetikkindustrien sett på

¹¹⁷ Brev til De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening, fra Associated importers of food products datert 13/3-1933

¹¹⁸ Referat av forhandlinger mellom fiskerikomiteen og fabrikantkomiteen i Oslo 10. og 11. mars side 4

som en del av problemet. Eksportørene kjøpte hermetikk billig fra fabrikantene, og solgte med fortjeneste til utlandet. Det var dermed ikke i deres interesse at fabrikkene skulle få høyere pris for produktet, det ville ta av eksportørenes profitt.

Et forseggjort protestskriv var det ”anonyme Sirkulære”. Dette var et påkostet hefte, som senere viste seg å være laget av fabrikant Olav Johnsen i Bergen. Han var en prinsipiell motstander av statlig innblanding i industrien, og sendte sitt sirkulære til aviser, industriforbundet, og andre som var interessert. I og med at det var skrevet av en hermetikkfabrikant, ble det viet stor oppmerksomhet, og holdt frem som tegn på splid internt i hermetikkindustrien. Et poeng dette sirkulæret tar opp, er at sentralsystemet ville være urettferdig for de store produsentene. Som tidligere nevnt var sentralene avhengig av at de store produsentene av hermetikk kjøpte store deler av produksjonen til de mindre firmaene. De store firmaene gikk inn i sentralen og hadde tydeligvis ikke noe imot systemet.

Alt i alt skapte forslaget om lovregulering av den norske hermetikkindustri sterke reaksjoner fra flere hold, men lovforslaget ble vedtatt 16.6. 1933. Med denne loven ble De Norske Hermetikkfabrikkers Brislingsentral S/L, opprettet. Loven fikk tre års varighet, og skulle opp til vurdering i 1935.

4.4 Sentralene i drift

Brislingsentralen bygget i stor grad på erfaringene hermetikkindustrien hadde høstet gjennom nesten 30 år med prisavtaler. Etter at prisavtalen av 1928 havarerte, var lovbeskyttelse den eneste reguleringsformen den norske hermetikkindustrien ikke hadde prøvd. I reguleringen, som ble vedtatt, fantes det flere elementer fra de gamle prisavtalene. Det var reguleringer av fisket, og fredningsloven for brisling var vedtatt av stortinget i 1932. Med sentralen fikk hermetikkfabrikkene kun lov til å kjøpe råstoff fra leverandører som var godkjent av fiskeridepartementet.

Det ble innført konsesjon på oppstart av nye fabrikker, noe som går igjen i de fleste prisavtalene, og fabrikkene som ble med på avtalen forpliktet seg til ikke å utvide sin produksjonskapasitet. Sentralen skulle kjøpe produksjonen, og betale deler av produksjonskostnadene med en gang produktet ble levert til sentralen. Dette minner lombardkredittordningen, men fremfor at det ble gitt kreditt til fabrikkene gjennom bankvesenet, ble produksjonen kjøpt av sentralen og forseglet på lager til varen ble kjøpt av et eksporterende firma.

Det var ikke sentralen som skulle stå for eksporten, men fabrikkene selv, sentralen ga bare lov til å eksportere via eksporttillatelse, men alle varer skulle innom sentralen. For de fleste partier med brislingsardiner var det bare rent regnskapsmessig. Ferdig produsert vare ble satt på fabrikkens lager, og ble kontrollert av sentralen, forseglet, og da kunne fabrikkene få utbetalt første salgssum. Når fabrikkene fant en kjøper til partiet kjøpte fabrikkene det tilbake fra sentralen, og eksporterte varene. Etter problemene med minstepris i prisavtalen av 1928, ble det ikke lagt inn minstepriser i sentralen. Så lenge fabrikkene kjøpte varen til sentralen sin utsalgspris, kunne de selge videre til den pris de ønsket. En annen grunn til at det ikke var tatt med minstepris i sentralordningen var potensielle problemer i USA. Prisavtalen av 1928 havarerte etter at amerikanske myndigheter mente at avtalen påvirket prisene på det amerikanske markedet, noe som var ulovlig. Dette var noe det nye sentralsystemet ville unngå, og derfor ble ikke minstepriser tatt med i avtalen. Minstepriser utviklet seg som oftest til å bli makspriser, og det kunne være skadelig for de mindre sardinprodusentene.

Brislingsentralen ble stiftet som et aksjeselskap, hvor alle de norske brislingsardinprodusentene sto som eiere. Aksjekapitalen ble satt til 100 000. Aksjeeierne var fabrikkene. Aksjekapitalen var satt lavt for at de minste fabrikantene skulle ha råd til å bli med. Sentralen skulle kjøpe all produksjon av brislingsardiner, til en pris som ble fastsatt før brislingsesongen.

Det første året Brislingsentralen eksisterte var vanskelig. Sentralen ble opprettet etter at brislingfisket startet for året, og det førte til at flere fabrikker solgte varer billig på lange kontrakter for å omgå sentralloven.

Brislingfisket i 1933 var på 12 000 tonn¹¹⁹, og var et gjennomsnittlig år. I sin første årsberetning klaget Brislingsentralen på at den var satt i drift i et vanskelig år.¹²⁰ Et av de største problemene for brislingsentralen, var at den ble stiftet 19. juni 1933. Juni var tradisjonelt den største eksportmåned for brislingsardiner. Da var årets fiske allerede i gang, og mange fabrikker solgte sine varer billig på lange kontrakter den første delen av sesongen, for å unngå sentrallovgivningen. Dette salget var så omfattende at brislingsentralen regnet med at ved slutten av 1933, var det fremdeles 18 000 kasser fra disse avtalene som ikke var levert.

I årsberetningen for 1933 mente sentralen at, basert på eksporten i 1932, var verdens behov for norske brislingsardiner dekket allerede første halvår 1933.¹²¹ Dette salget kombinert med godt fiske, gjorde at sentralen mente at den ikke kunne startet et verre år enn 1933, men la optimistisk til: ” paa den anden side var det netop vanskelighetene ved den slags aar Centralen var beregnet på at avhjælpe”.¹²² Første driftsåret gikk sentralen med ett underskudd på kr. 52 000¹²³. Sentralen presiserte at dette skyltes at det ved årets start, var at store deler av pakningen fra 1932, fremdeles lå på lager hos fabrikkene. Dette kombinert med godt fiske i 1933, skulle normalt tilsi sterkt fall i prisen på brislingsardiner, men prisen ble holdt stabil det første året, til tross for de vanskelige markedsforholdene.

¹¹⁹ NOS 1978 tabell 119 side 179

¹²⁰ Årsberetning for Brislingsentralen 1933 side 1

¹²¹ Årsberetning for Brislingsentralen 1933 side 1

¹²² Årsberetning for Brislingsentralen 1933 side 1

¹²³ Årsberetning for Brislingsentralen 1933 side 3

I 1934 ble fisket mer enn halvert i forhold til 1933, både i mengde og i kvalitet. For brislingsentralen var dette bra. Det ga sentralen en mulighet til å selge unna de restlagrene som fantes fra både 1932 og 1933. Eksporten var 1 000 tonn lavere i 1934 i forhold til 1933, men mye av den nedgangen kan forklares med det mersalget som kom som en følge av opprettelsen av sentralen i juni 1933.

Sentralen overtok eiendomsretten, og formidlet lån på 59 133 kasser med sardiner i 1934, til en verdi av kroner 902 504.¹²⁴ Utsalgsprisen fra sentralen lå stabilt, for brislingsardiner i olivenolje, i både 1933 og 1934. Etter disse to første årene ble det sendt inn ønske fra sentralen om at myndighetene forlenget sentralloven frem til utgangen av 1937.

Prisene ble stabilisert etter sentralloven. Det hadde vært noen små innkjøringsproblemer, men alt i alt var erfaringene med sentralen positive. I 1934 kunne brislingsentralen gjøre opp regnskapet med 162 421, 39 i overskudd. Dermed ble underskuddet for 1933 tjent inn, utbytte utbetalt til aksjonærene, og et reservefond kunne bygges opp.¹²⁵ Det ble sendt en anmodning til myndighetene om at det burde bli innført en ny § 2, med bestemmelse om minstepris. Det hadde vist seg å være et savn ved loven. Synet på minstepriser hadde snudd i USA, og hermetikkindustrien risikerte ikke nye tollaksjoner, som den som torpederte prisavtalen av 1928 sommeren 1930.

Loven ble forlenget til utgangen av 1937. 1935 ble nok et bra år for sentralen, fisket var omtrent som i 1934, og det førte til at sentralen høynet prisen på både innkjøp og utsalg. Regnskapet viste nok en gang overskudd, denne gang på kr 642 529,76, hvorav kr. 635 623, 47 ble utbetalt som utbytte til fabrikkene. Overskuddet økte i 1936, til kr 901 249, 09 og 892 375,39 av overskuddet ble utbetalt i utbytte.

På ekstraordinær generalforsamling i A/S Hermetikkfabrikkenes Brislincentral 15.januar, ble det bestemt å sende en henvendelse til myndighetene om forlengelse av loven utover 1.1.1938. Oppmøtet på møtet var godt, 908 av 1000 aksjer. Sentralen var tydeligvis blitt populær, for 750 av disse stemte for en forlengelse av loven, og de 158

¹²⁴ Årsberetning for brislingsentralen 1934 side 1

¹²⁵ Årsberetning for brislingsentralen 1934 side 2

som stemte mot presiserte at de ikke var mot sentralen, men at de ville vedta nye regler for sentralen før myndighetene ble kontaktet.¹²⁶

På dette tidspunktet hadde sentralen vært i drift i 4 år, og disse fire årene hadde det bare vært små endringer i prisene på brislingsardiner. De endringene i pris som hadde vært, var positive for fabrikantene. Basert på de første årene hadde sentralen stabilisert hermetikkindustrien. Fra en kaotisk situasjon hvor fabrikantene solgte varene under kostpris, fikk alle nå betalt gode priser, til tross for tidvis utfordrende markedsforhold.

Siden arbeidet med brislingsentralen hadde det vært bestemt at det i tillegg til brislingsentralen også skulle opprettes en sentral for sildesardiner, og en for kippers. Dette arbeidet ble ledet av egne sentralkomiteer, men det viste seg å være vanskelig. I både sildsentralen og kippersentralen, var det større regionale motsetninger enn det hadde vært med brislingsentralen. Sildesardiner var det viktigste råstoffet fra Møre og nordover, i tillegg til at fabrikkene i Rogaland og Hordaland la kippers og sildesardiner for å supplere brislingsardinene, som var hovedråstoffet der. Under prisoverenskomsten av 1928 hadde disse motsetningene blitt tydelige når prisrådet stanset sildefisket midt i den beste fangstsesongen for fabrikkene i Trøndelag. Sildefisket var ikke det viktigste for vestlandsfabrikkene, men det var katastrofe for fabrikkene lenger nord fordi at de da ikke fikk utnyttet det fisket de tjente mest på. Som en følge av disse regionale motsetningene, var kippers og småsildsentralene vanskeligere å utarbeide retningslinjer for enn det hadde vært med brislingsentralen.

På grunn av sin stilling i hermetikkindustrien var det naturlig at Stavanger fikk mange representanter i styrene for disse sentralene, og dermed hadde store muligheter til å styre resten av landet. På grunn av det kunne, representantene fra Stavanger stenge sildefisket, som de hadde gjort i 1929, uten at protestene til de som ble hardest berørt av stansen i fisket ble hørt.

Samtidig var det at det skulle opprettes en omsetningssentral for både kippers og småsild en forutsetning for brislingsentralen. På grunn av brislingsentralens suksess

¹²⁶ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1937: side 43

var det få av medlemmene som hadde lyst til å si opp brislingsentralen, og gå tilbake til tiden uten omsetningssentral, men det kunne bli tilfellet om fabrikantene ikke ble enige om de to nye sentralene.

I 1937 ble tilslutt de to nye sentralene opprettet, en for småsild og en for kippers. Det ble sagt innen hermetikkindustrien at sildesentralen og kippersentralen ble opprettet ved hjelp av tredobbelte veer, Wyller, Wiig og Waage. Arbeidet var utfordrende, men kom tilslutt i havn. Til stor overraskelse for de fleste fabrikantene ble Bergen valgt som hovedkontor for sildesentralen, men Stavanger ble valgt for kippersentralen. Dette førte til stor oppstandelse i Stavanger. Direktøren for den nye småsildsentralen ble, daværende leder av Norges eldste hermetikkfirma Chr. Aug. Thorne, Carl Frederik Kolderup.

Selv om det i det store, og hele var enighet om brislingsentralen kunne hverdagen i sentralen være utfordrende. I Brislingsentralens arkiv ligger det flere saker hvor firma har gått over fra gammeldagse røykeovner av Wildhagens system, til den nye automatiske Kværnerovnen, ikke stengte ned de gamle ovnene. De som gjorde det slik utvidet dermed røykekapasiteten, noe som var ulovlig ifølge sentralloven. Når slikt skjedde, var det sentralen sin oppgave å få stengt ned overkapasiteten. Sentralen måtte da regne ut den nye røykekapasiteten, og dermed finne ut hvor mange gammeldagse ovner den enkelte fabrikk måtte stenge ned. Trondhjems Preserving Co mente at de sparte over 300 favner eikeved i året på å innstallere den nye Kværnerovnen.¹²⁷

En mer alvorlig sak, var United Sardine Factories sin protest på hvordan sentralen regnet ut bonusen til fabrikkene på slutten av året. United Sardine Factories, mente at de fikk utbetalt for lite bonus. Denne saken endte tilslutt i Stavanger byrett. Her vant brislingsentralen frem med sitt syn.

Rettsaken og røykeovnsakene, var ikke de eneste problemene sentralen kom ut for. Våren 1939 mottok Ragnvald Bjelland i Chr. Bjelland & Co. flere brev fra sine amerikanske kontakter som klaget på at brislingprisen var for høy, og at den norske hermetikkindustrien tapte markedsandeler i USA som følge av dette.

¹²⁷ Jacob Kjos-Hansen: ”Trondhjems Preserving 100 år” side 54

I 1939 var Ragnvald Bjelland kritisk til sentralens prispolitikk. Etter et besøk i USA mente han at sentralen måtte senke prisene for å kunne konkurrere på det amerikanske markedet. Han så med stor bekymring på konkurransen, spesielt fra Sverige. Han nevnte at svenske sardiner i 1/4 Dingley esker ble solgt for 26 kroner pr. kasse, mot 32 kr pr. kasse, for de norske sardinene.¹²⁸ Noen av de amerikanske butikkene hadde satt egne merker på denne brislingen, og selv Bjelland innrømte at kvaliteten på den svenske brislingen var god.

Lignende observasjoner var blitt gjort av sønnen til Smedvig som studerte i USA. Sønnen til Smedvig, var Toralf Smedvig som senere overtok Smedvig konsernet inkludert fabrikkene til Central Canning og Reform Canning. Jeg har tidligere nevnt betydningen av firmaet Chr. Bjelland & Co. Som den største eksportøren av norske brislingsardiner, var lederen av dette firmaet en person hele den norske hermetikkindustrien lyttet til.

I salgstatistikken for perioden 1933-1939 solgte Bjelland mellom 75 389 – 112 430 kasse brislingsardiner under sin merkevare ”King Oscar” i USA. Dette var en betydelig del av den samlede norske hermetikkeksporten. Han skrev blant annet : ”Som forretningsmann har jeg funnet at det første tap er alltid det minste”.¹²⁹ Han mente også at sentralen måtte lempe litt på betingelsene for at kjøper skulle få sette sitt eget private merke på sardinene.

Sentralen ville ikke endre prisene, og da mobiliserte Bjelland sine salgskontakter i Amerika, og fikk tilsendt uttalelser fra firmaene: Francis H. Leggett & Company, Seeman Brothers, Inc, Steele- Wedels Company, Sprague, Werner & Company, Spartan Grocers, Limited og Schumacher Bros. Inc. Importers.¹³⁰

Alle disse firma mente at prisen på den norske brislingen var for høy, selv om det ble presisert at ingen kan måle seg med den norske i kvalitet, var prisen for høy, og salget av norske sardiner falt betydelig hos alle de nevnte firma. Seeman Brothers presiserte

¹²⁸ Brevet: ”Iakttagelser ianledning brislingsalget i Amerika”

¹²⁹ Brevet: ”Iakttagelser ianledning brislingsalget i Amerika”

¹³⁰ Hermetikkmuseets arkiv mappe RA 002

at de var bekymret for situasjonen, siden sentralen hadde store deler av fjorårets produksjon på lager, og var bekymret for hva som kunne skje om de norske hermetikkfabrikkene fortsatte å produsere for lager.¹³¹

I brevene fra både Bjelland, og fra de amerikanske importørene ble det presisert at norske sardiner var et luksusprodukt. På grunn av at norske sardiner ble kategorisert som et luksusprodukt, kom de ikke inn i New Zealand. De fleste importørene presiserte at den norske industrien hadde den høyeste kvaliteten på sardinene, men at markedet ikke var villig til å betale for kvaliteten. Det underlige var at svenske sardiner ble solgt som en billig etterligning av de norske. Bare få år før dette hadde den norske hermetikkindustrien etterlignet den franske industrien med billige produkter, nå etterlignet den svenske hermetikkindustrien den norske.

Disse diskusjonene ble ikke referert i Tidsskriftet, men det er rimelig å anta at flere enn Ragnvald Bjelland var bekymret for kombinasjonen av høy pris, og høye lagerbeholdninger. Etter et godt år i 1938, sviktet fisket i 1939, og kom ned på omtrent samme nivå som i 1934. Dette bedret lagersituasjonen noe, men ved utgangen av 1939 hadde brislingsentralen stor lagerbeholdning.

Sentralen gikk med overskudd i årene før 2.verdenskrig. Dette er ikke ensbetydende med at sardinsektoren i den norske hermetikkindustrien gjorde det bra. Mange av fabrikkene fikk store problemer på grunn av sviktende fiske. Sentralene bidrog først og fremst med å stabilisere prisene, og å sørge for at fabrikantene fikk betalt for varene sine når de ble satt på lager, og ikke når varene ble eksportert. Dette bedret økonomien for fabrikkene, og det som hadde blitt betegnet som usunn konkurranse mellom fabrikkene ble løst.

Norges Bankkomiteen hadde i sin innstilling ikke bare tatt opp den usunne konkurransen, men også påpekt at hermetikkindustrien hadde organisatoriske problem, og problem med lav aksjekapital i de enkelte hermetikkfirma.

Den organisatoriske svakheten ble ikke ordnet opp i med sentralsystemet. Ved

¹³¹ Brev fra Seeman Brothers Inc datert 11 april 1939

sildesentralens oppstart i 1937, var det 187 medlemsbedrifter.¹³² Dette tallet er ganske likt det tallet på fabrikker Norges Bankkomiteen opererte med i sin innstilling. De fleste fabrikkene som meldte seg inn i brislingsentralen, eksisterte enda. I tiden før andre verdenskrig hadde sentralen store lagre med brislingsardiner, og dette kan ha vært en indikasjon på at produksjonskapasiteten var for høy i næringen i forhold til salget.

¹³² Carl Frederik Kolderup: ”Chr. Bjelland & Co A.s 1882-1982” side 92

4.5 Utviklingen i andre land

Tvangskartelliseringen av den norske hermetikkindustrien var spesiell i Norge. Ingen andre eksportbransjer ble utsatt for så store reguleringer fra myndighetene, men det fantes eksempler på at konkurrerende nasjoner fikk hjelp av myndighetene.

To av våre største konkurrenter Frankrike og Portugal, fikk begge hjelp fra myndighetene for å redde egen hermetikkindustri. Disse to landene gjorde ting på forskjellig måte fra hverandre, og forskjellig fra den norske industrien.

Frankrike var forskjellig fra Norge og Portugal på mange måter. I Frankrike var det et stort hjemmemarked, og den Franske hermetikkindustrien kunne klare seg ved å forsyne hjemmemarkedet. I Norge og Portugal var eksporten det viktigste. Sent i 1920-årene og tidlig i 1930-årene, var det ikke bare den norske hermetikkindustrien som hadde problemer. Som følge av den økonomiske krisen satte flere, og flere land opp tollbarrierer. I Tidsskrift for Hermetikkindustri i 1932, var det en lengre artikkel om tollbarrierene den norske hermetikkindustrien kunne møte på forskjellige markeder. Sardinier ble svært ofte rammet av slike tollgrenser, dette var fordi sardinier ikke ble sett på som en nødvendighetsartikkel, men en luksusartikkel.

Frankrike var på mange måter i en spesiell situasjon, landet hadde funnet opp både hermetikken, og senere produktet sardinier. Alle andre nasjoner som lagde sardinier kjempet mot den franske sardinindustrien. Etterhvert fikk Frankrike store konkurrenter i land som Portugal og Spania, men også fra land som Marokko, både på verdensmarkedet, og på det franske markedet. Disse tre landene ble Frankrike sine argeste konkurrenter, fordi de brukte det samme råstoffet, sardinier (*Clupea pilchardus*) fanget i Middelhavet, og fremstilte sardinene på samme måte, ved koking.

Den norske sardinindustrien var forskjellig enn den i Middelhavet, ved bruk av fisken brisling (*Clupea sprattus*), og ved at vi røykte produktet. I 1932 skrev Løvås Svendsen i Tidsskrift for Hermetikkindustri: "Norske hermetikkfabrikanter har hatt en tilbøyelighet til å frakjenne den spanske og portugisiske sardinindustri så å si enhver betydning for salget av norske, røykte sardinier, fordi det her dreier seg om to vidt

forskjellige varer, omtrent som portvin og sherry”.¹³³

At den norske hermetikkindustrien allikevel var en brysom konkurrent for den franske industrien, ble tydelig gjennom sardinrettsakene i London, før den første verdenskrig. Da angrep den Franske hermetikkindustrien den norske ved å beskytte navnet sardiner. Et av de største problemene for den franske hermetikkindustrien var at Portugal, Spania og Marokko kunne fremstille det samme produktet som franskmennene, men langt billigere enn Frankrike. Dette førte til at Frankrike ble en importør av sardiner.

I 1932 verserte det rykter i hermetikk kretser om at Frankrikes største hermetikkprodusent hadde gått konkurs på grunn av svikten i sardinmarkedet. Dette ble senere avkreftet av fabrikken, som hevdet at sardinene bare stod for en liten del av fabrikkens produksjon. For Frankrike var tollbarrierer en god måte å berge egen hermetikkindustri på. De brysomme konkurrentene med billige varer ble stengt ute fra franske markeder, og den franske hermetikkindustrien kunne forsyne egne markeder. Den franske hermetikkindustrien var opptatt av kvaliteten på produktet, og så på sardiner på samme som de så på franske oster eller viner.

I Spania ble det allerede i april 1929 lagt frem et forslag om sammenslutning av alle landets hermetikkfabrikker til ett konsortium. Det mest interessante med dette forslaget er tidspunktet, forslaget ble lagt frem den 19. april 1929, før den store depresjonen. Den norske hermetikkindustrien hadde også problemer gjennom hele 1920-tallet, og dette kan tyde på at Spania hadde en lignende utvikling som Norge.

Den spanske industrien godtok dette forslaget om et konsortium, og vilkårene i avtalen viser at den spanske hermetikkindustrien satset på å heve kvaliteten, og at de ville rasjonalisere produksjonen ved å stenge fabrikker i kortere eller lengre perioder. Avtalen ble godkjent av et flertall av produsentene, men den ble aldri satt ut i praksis.

Dette har klare likhetstrekk med flere av de norske forsøkene på prisavtaler, de fleste var enige i at noe måtte gjøres, men de fleste undergravde avtalen med en gang den

¹³³ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1931: side 151

ble gyldig.

I Portugal var det også flere forsøk på å få i stand avtaler mellom hermetikkprodusentene, men i Portugal ble ting gjort på en annen måte enn i de andre sardinproduserende land. I Portugal ble hermetikkindustrien tidlig tvangskartellisert.

I Tidsskrift for Hermetikkindustri, kom det flere artikler i 1932 om hva som skjedde i Portugal. Tidsskriftet omtalte blant annet Portugals finansminister som den sterke mann. Etter initiativ fra finansministeren, ble den portugisiske hermetikkindustrien kartellisert, og slått sammen til et konsortium. Dette konsortiumet fikk enerett på eksport av portugisiske sardiner, og fikk også fullmakt til å regulere fisket av sardiner og driften ved fabrikkene. På mange måter er det som skjedde i Portugal i 1932 det samme som skjedde i Spania i 1929, men med en stor forskjell, i Portugal grep staten aktivt inn, og ga konsortiet lovbeskyttelse, det hadde de ikke i Spania.

Den portugisiske løsning vakte oppsikt i flere land, og både Spania og Frankrike sendte delegasjoner til Portugal for å studere det portugisiske sardinkonsortiumet.

Det er i dag vanskelig å si hvilken betydning det Portugisiske lovforslaget hadde for lovbeskyttelsen av den norske sardinindustrien, som kom i 1933. I hele 1932 kom det til dels lange beretninger om hva som skjedde i Portugal, og det første forslaget om lovbeskyttelse av den norske sardinindustrien, som ble fremsatt høsten 1932, av tre fabrikanter kan ha hentet inspirasjon fra Portugal, men i sitt forslag henviser de ikke til Portugal, men til de norske melke- og fleskesentralene som ble opprettet i jordbruket.

4.6 KRIGEN

Våren 1940 endret situasjonen i den norske hermetikkindustrien seg ved okkupasjonen 9.april. De tyske myndighetene sa opp sentralsystemet i alle tre sentralene, og overtok selv store deler av sardinproduksjonen.

Under okkupasjonen ble hermetikkindustrien sett på som en viktig industri av okkupanten, og ble forsøkt drevet videre så godt som mulig. Under krigen ble hermetikklaboratoriet viktigere enn normalt. Etter hvert som krigen utviklet seg ble det stadig vanskeligere å få tak i de råvarene som trengtes til hermetikkproduksjonen, som for eksempel blikk. Da ble det satt i gang forskningsprogrammer på hermetikklaboratoriet for å utvikle alternativ emballasje.

Hermetikklaboratoriet drev også forsøk på nye matretter for å bøte på matmangelen under krigen, et av produktene som ble introdusert var hermetisk måke.

Nøkkelpersonell på hermetikkfabrikker ble ikke skrevet ut til arbeidstjeneste for okkupanten, på grunn av viktigheten av matproduksjonen hermetikkfabrikkene sto for.¹³⁴

Chr. Bjelland & Co og Standard Canning Ltd fikk begge ny, og tyskvennlig ledelse under krigen. Det er ikke lett å si hvorfor akkurat disse firmaene blir nasifisert, men det er rimelig å anta at okkupanten ville ha kontroll med Bjelland, som den største produsenten av norsk hermetikk, og kontroll med Standard, på grunn av at engelske Angus Watson Co hadde en stor aksjepost i selskapet.

Både 1944 og 1945 var tøffe år for hermetikkindustrien. Det ble fisket 334 477¹³⁵ skjegger med brisling i 1945, noe som var under gjennomsnittet. Ting ble mer komplisert ved at det etter krigen var stor mangel på blikk av god kvalitet, og også mangel på andre viktige produkter, som olivenolje og tomatpuré. Blikk måtte leveres fra Storbritannia, og det bare gitt små partier om gangen. Myndighetene hadde under krigen greid å skaffe cirka 2 500 tonn fortinnet blikk til hermetikkindustrien, og det

¹³⁴ Fortalt av Thorleif Bergsagel, Røyker ved Bjellands fabrikk nummer 2 i Stavanger under krigen

¹³⁵ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1946: side 5

ble skaffet 2 500 tonn hvitblikk, alt i alt 5 000 tonn blikk, mot normalt 15 000 tonn pr år.¹³⁶

I forkant av krigen hadde sentralordningen blitt utredet av en departementkomité, som hadde kommet frem til at sentralordningen hadde fungert som den skulle. Prisene på brisling ble stabiliserte seg, og økte noe under sentralen. Det hadde kommet endel kritikk mot sentralen, og spesielt prisnivået, men komiteen mente at alt i alt var det beste å forlenge sentralloven. Dette skulle ha blitt gjort våren 1940, men ble utsatt til etter krigen. Når krigen sluttet, ble sentralordningen, med de tre sentralene brislingsentralen, sildesentralen og kippersentralen forlenget med ett års varighet.

I mellomtiden ble en ny hermetikkentralkomité opprettet for å utrede sentralloven på ny, og legge frem forslag til ny lov i 1946.

Sammen med sin egne hermetikkentrallovkomiteer, hadde De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening en egen komité for kvalitetskontroll. Dette hadde vært et ofte diskutert tema. Til tider jukset fabrikanter med både fisk og olje for å kunne lage et billigere produkt. Komiteen for kvalitetskontroll la frem et forslag om at det skulle brukes ett felles merke på alle varer omsatt av sentralen. Dette merket skulle finansieres av fabrikkene, men skulle sørge for at alle esker med norske brislingsardiner hadde samme høye kvalitet.

Etter krigen var hermetikkindustrien i en merkelig situasjon. De fleste fabrikkene hadde tjent penger under krigen, men hadde ingen mulighet til å bruke pengene, på grunn av materialmangel under krigen, og de første årene etter krigen. Dette gjorde at hermetikkindustrien i de første etterkrigsårene ikke fikk fornøyet viktig produksjonsutstyr, og at forskning på forbedringer av produksjonen var minimal. Det vil si at den norske hermetikkindustrien var en industri preget av forfall og stagnasjon når freden kom.

Etter krigen ble det satt fokus på kvalitet. De norske sardinene måtte være av høy kvalitet, om forbrukere over hele verden skulle foretrekke norske sardiner. På grunn

¹³⁶ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1946: side 110

av sentralsystemet var det ikke lenger mulig for de norske fabrikantene å bruke pris som salgsargument. Det ble derfor satset på kvalitet og på reklame. I 1924 hadde den norske hermetikkindustrien i fellesskap startet et eget reklamefond, som skulle utarbeide fellesreklame for den norske hermetikkindustrien i utlandet. Reklamefondet ble finansiert av en avgift alle hermetikkprodusentene måtte betale for eksportert vare. Reklamefondet satset på flere kampanjer, spesielt i USA, i tiden etter andre verdenskrig, i et forsøk på å gjenerobre det viktigste hermetikkmarkedet.

Reklamefondet satset både på informasjonsmateriell og på reklamefilmer, som ”silver harvest of the sea” og ”The long Day.” ”The long day” gikk som forfilm på kino i Storbritannia. Industrien selv mente at filmen førte til en salgsøkning i Storbritannia, og at den var en suksess, men det ble den siste store reklamefilmen den norske hermetikkindustrien laget.

4.7 Nytt Sentralsystem

En komité, nedsatt av hermetikkindustrien i 1953, foreslo store endringer i sentralsystemet. De tre sentralene Brislingsentralen, sildesentralen og kippersentralen ble slått sammen til A/L Hermetikkentralen, ledet av sildesentralen sin tidligere direktør Carl Frederik Kolderup. Meningen med denne nye sentralen var å gjøre hele systemet lettere for fabrikkene. De kunne velge mellom tre måter å tilslutte seg sentralen:

- ”1 Fabrikkene kunne beholde retten til å eksportere selv, og eksportere.
- 2 Fabrikkene kunne fraskrive seg retten til eksport og levere hele sin produksjon til sentralen
- 3 Fraskrive seg retten til å levere til sentralen”.¹³⁷

Det nye systemet var konstruert av advokat Wyller. Det nye systemet var helt avhengig av at de store eksportørene tok seg av eksporten. Smutthullet var at de store eksportørene kunne både eksportere selv, og levere til sentralen. Da etter hvert Bjelland valgte dette, begynte varene å hope seg opp på sentralens lager.¹³⁸

Et viktig aspekt med det nye sentralsystemet var at det ble innført kvotesystem, lignende det som hadde vært i sildesentralen. Kvotesystemet fungerte slik: Om en fabrikk stengte ned, kunne fabrikken velge å selge kvoten, eller å overføre kvoten til en annen fabrikk. Dette gjorde at det ble lagt til rette for en modernisering av hermetikkindustrien. I Brislingsentralen hadde det ikke vært mulighet å overføre kvoter til andre fabrikker, og det var en vanlig klage på Brislingsentralen at den var lukket for nye medlemmer.¹³⁹

Når hver fabrikk fikk en produksjonskvote, kunne fabrikken selv velge om den ville produsere, eller selge kvoten til andre, nye eller eksisterende medlemmer av sentralen. Det førte til at særlig de større firmaene kunne legge ned mindre fabrikker og bygge

¹³⁷ Carl Frederik Kolderup: ”Hermetikkindustriens sentralsystem” side 8

¹³⁸ Carl Frederik Kolderup: ”Hermetikkindustriens sentralsystem” side 8

¹³⁹ Anders Haaland: ”Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden” side 99

opp større, og mer rasjonelle fabrikker. Det gamle sentralsystemet var lite fleksibelt og hadde bidratt til en konservering av strukturen i den norske hermetikkindustrien.

Ved inngangen til 1954 var den norske hermetikkindustrien preget av optimisme. Tollrestriksjoner var lempet i Tyskland, og i Storbritannia var de norske sardinene fra desember 1953 kommet på frilisten, det vil si listen over produkter som kunne importeres fritt til Storbritannia, og det var startet en større salgskampanje i USA for hermetikkindustrien som helhet.¹⁴⁰ Formannen i De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening Christian W. Bjelland advarte allikevel mot dårlige avskrivningsregler, som hindret hermetikkindustrien i å foreta nødvendige investeringer i nyutviklet teknologi, som fryseteknologi og tredemaskin, som erstattet trederskene i fabrikkene.

Formannen i De Norske Hermetikkfabrikkers Landsforening Sverre Fugeli skrev i 1959 følgende: ”det er sikkert så mange forbrukere ute i verden som er så velsignet glade i norske brisling sardiner at det har blitt en farlig sovepute for de siste generasjonene av våre hermetikkdirektører. Hermetikkcentralens kvote og minsteprisreguleringer har sannsynligvis virket i samme lei”.¹⁴¹

Dette var et kraftig varsko for hermetikkindustrien. En hermetikkfabrikk i 1959 skilte seg ikke ut fra en hermetikkfabrikk i 1930, produksjonsutstyret var stort sett det samme, og lokalene fabrikkene var gamle og slitte.

Ved sildesentralens oppstart i 1937, var 187 anlegg meldt inn, i 1950 var det 152 anlegg igjen.¹⁴² Disse tallene viser godt hvor stabiliserende sentralsystemet var på hermetikkindustrien. Mellom 1937 og 1950 var det bare 35 anlegg som ikke lenger var i produksjon. Dette står i sterk kontrast til det Norges Bankkomiteen skrev i sin rapport i 1930 at av 200 norske hermetikkfirma var bare 50 eldre enn 20 år.

¹⁴⁰ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1953: side 18

¹⁴¹ Tidsskrift for Hermetikkindustri 1959: side 21

¹⁴² Carl Frederik Colderup: ”Chr. Bjelland & Co AS 100 år” side 92

4.8 Sentralene avvikles

Det siste nådestøtet for A/L Hermetikksentralen, ble den såkalte A-B-C komiteen. Det var en komité nedsatt av industridepartementet og fiskeridepartementet som skulle se om det var mulig å øke lønnsomheten i hermetikkindustrien, navnet fikk den etter medlemmene, Erik Anker, Ber M. Backe og Reidar Carlsen. Innstillingen til gruppen ble levert i desember 1962 og konkluderte med at minsteprisordningen ved eksport burde avvikles uten forvarsel, og at A/L Hermetikksentralen burde avvikles.

Dette ble gjort, men sentralen hadde store lagre og hermetikkindustrien var bekymret for prisutviklingen dersom lagerbeholdningen skulle ut på det åpne markedet. Hermetikksentralen ble dermed avviklet gradvis, ved at beholdningen ble solgt litt etter litt, men at det ikke ble tatt inn nye sardiner. Sentralen ble oppgjort med godt resultat for sine medlemmer.¹⁴³

Det at sentralen ga godt utbytte for sine medlemmer betydde ikke at det gikk godt for den norske hermetikkindustrien. Salget sank, og stadig nye forbedringer gjorde at det ble utført en betydelig rasjonalisering av hermetikkindustrien tidlig på 1960 tallet.

Den viktigste nyvinningen var muligheten til å fryse råstoffet. Ved å fryse brislingen på fangstfeltet, og føre den til fabrikkene frossen, ble kvaliteten på produktet hevet, og det ble mulig å drive med produksjon av brislingsardiner hele året, mot bare i sardinesongen før. Problemet var at fryseteknologien var dyr, fabrikkene burde investere i frysebåter, til frakt av brislingen, fryseanlegg på fabrikkene, og ikke minst opptiningsanlegg for å tine fisken på en slik måte at kvaliteten ble bevart som om fisken var fersk. Dette kombinert med ytterligere forbedringer av de automatiske kværnerovnene og automatiske tredemaskiner førte til at de gamle fabrikkene som benyttet Wildhagen system og tredersker ikke lengre var lønnsomme. Skulle de henge med på utviklingen måtte de investere i dyre maskiner, og da var det mange som la ned fremfor å fornye. Antallet fabrikker sank drastisk.

Firmaet Chr. Bjelland & Co viste vei for den norske hermetikkindustrien. I 1959

¹⁴³ Carl Frederik Kolderup: ”Hermetikkindustriens sentralsystem” side 9

åpnet firmaet sin nye sentralfabrikk i Stavanger. Denne fabrikk ble innredet fra grunnen med tanke på nye produksjonsmetoder. Fabrikk hadde direkte ankomst fra sjøen, slik at Bjelland sine egne fryseskip kunne legge til ved fabrikk og losse frosset råstoff direkte inn på fryselager. Fabrikk ble innredet med eget rom for tining av råstoffet hvor sjøvann, med bestemt temperatur ble spredt over råstoffet ved hjelp av dyser. Tredingen ble utført av en nyutviklet tredemaskin, som erstattet kvinnelige tredersker, fisken ble røykt i nye, og effektive røykeovner før hodet ble kappet av og fisken ført til leggerskene på samleband. Til slutt ble eskene steriliserte i nye autoklaver, før sardineskene ble ført inn på fabrikkens lager, innredet med tanke på moderne roll on roll off metoder¹⁴⁴. Fabrikk ble beskrevet i aviser og i Tidsskrift for Hermetikkindustri.

I 1955, var det i Norge 134 firma som produserte sardiner, dette ble redusert til 83 i 1960, mens det i 1968 bare var 48 anlegg igjen som produserte sardiner.¹⁴⁵ I 1962 var den samlede produksjonen av norske sardiner 1 510 600 skjegger og i 1968 ble det produsert 1 582 600 skjegger sardiner.¹⁴⁶ Til tross for at fabrikkantallet i Norge gikk kraftig ned, gikk produksjonen opp. Dette er en god illustrasjon på den moderniseringen som skjedde i hermetikkindustrien, etter sentralsystemet ble opphevet.

Opphevingen av sentralsystemet førte til at flere ulønnsomme fabrikker ble lagt ned, men også at hermetikkfirmaene måtte tenke nytt. Chr. Bjelland & Co, sikret seg en avtale med firmaet Wm. Underwood, i USA. Dette firmaet var gammelt, og hadde i sin tid kjøpt opp restene av det firmaet oppfinneren av hermetikken, Nicolas Appert, hadde stiftet.¹⁴⁷ Underwood var USAs største produsent av sardiner, men i 1962 inngikk de en avtale med Bjelland, om at Bjelland skulle forsyne konsernet med

¹⁴⁴ Roll on roll off systemet er et system for lagring og transport av produkter. Produktet lagres på paller og transporteres på paller ved hjelp av truck. På denne måten kan produktet enkelt fraktes fra lager til transport uten ompakking.

¹⁴⁵ Stortingsmelding nr. 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid, tabell 2 side 3

¹⁴⁶ Stortingsmelding nr. 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid, tabell 2 side 3

¹⁴⁷ Carl Frederik Kolderup: "Chr. Bjelland & Co AS 100 år" side 90-91

sildesardiner, og at Underwood skulle legge ned sin egen sardinproduksjon.¹⁴⁸

Et annet stavangerfirma som satset friskt, var det Smedvig eide Central Canning Co. Smedvig eide også Reform Preserving Co, og slo disse to firmaene sammen i 1962, og vedtok bygging av en ny moderne sentralfabrikk, som sto klar våren 1965. Sammen med dette løftet inngikk også Central Canning Co et samarbeide med firmaene Stavanger Canning Co A/S, Rønneberg Preserving Co og A/S Johan T. Østbø, om bearbeiding av det amerikanske markedet. Samarbeidet satset på statene California, Arizona og Florida. I tillegg til dette hadde Central Canning Co forbindelser i Boston, og Minneapolis, og var i tillegg hovedleverandør av ”Skipper sardines¹⁴⁹” til det britiske markedet. Det første året med full produksjon på den nye fabrikk, ble det pakket 67 000 kasser sardiner. Gjennomsnittsproduksjonen ved en norsk hermetikkfabrikk i 1966 var 34 000 kasser.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Carl Frederik Kolderup: ”Chr. Bjelland & Co AS 100 år” sidene 90-91

¹⁴⁹ Angus Watson sin merkevare

¹⁵⁵ Gunnar Nerheim og Bjørn S. Utne: ”Under samme stjerne” sidene 124-125

5.1 Nye tider

Som en følge av nedleggelsen av sentralsystemet, sto sardinsektoren av den norske hermetikkindustrien overfor nye utfordringer, i forhold til modernisering av produksjonsanlegg, og ikke minst salget av sardinene på verdensmarkedet.

I 1967 laget Reklamefondet for den norske hermetikkindustri, en oversikt over verdens produksjon, og eksport av sardiner. Her anslo Reklamefondet verdens samlede produksjon av sardiner til 315 000 tonn, eller 13 millioner kasser.¹⁵¹ Av dette var 143 000 tonn sardiner med Portugal, Marokko, Frankrike og Spania som største produsenter.¹⁵²

Den norske hermetikkindustrien produserte sardiner av brisling og sild, denne produksjonen ble anslått til 70 000 tonn.¹⁵³ De dominerende produsentene i dette segmentet var Norge og USA, men det var også produksjon av denne typen sardiner i Storbritannia, Danmark, Sverige, Finland og Belgia.¹⁵⁴ Et interessant trekk ved eksporten av røkt brisling/sild, var at produktet stort sett gikk til engelsktalende land, mens land på det europeiske kontinentet foretrakk urøkte sardiner av pilchards typen.

Reklamefondet foretok en kort vurdering av andre lands sardinproduksjon. Her anslo Reklamefondet at den Portugisiske produksjonen, ble fordelt på 180 fabrikker.¹⁵⁵ Tallet på fabrikker i Portugal minner om fabrikkantallet i Norge i 1955. Det fantes allikevel store forskjeller på industrien i de to landene. Produksjonen av de portugisiske sardinene var ikke så arbeidskrevende som i den norske hermetikkindustrien. Den portugisiske hermetikkindustrien produserte også langt større kvanta enn den norske hermetikkindustrien. Her lå også mye av grunnen til at den norske hermetikkindustrien satset store ressurser på å utvikle en automatisk tredemaskin, og en automatisk leggemaskin, det var for å erstatte dyr arbeidskraft som

¹⁵¹ Reklamefondet: "Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner" side 5

¹⁵² Reklamefondet: "Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner" side 9

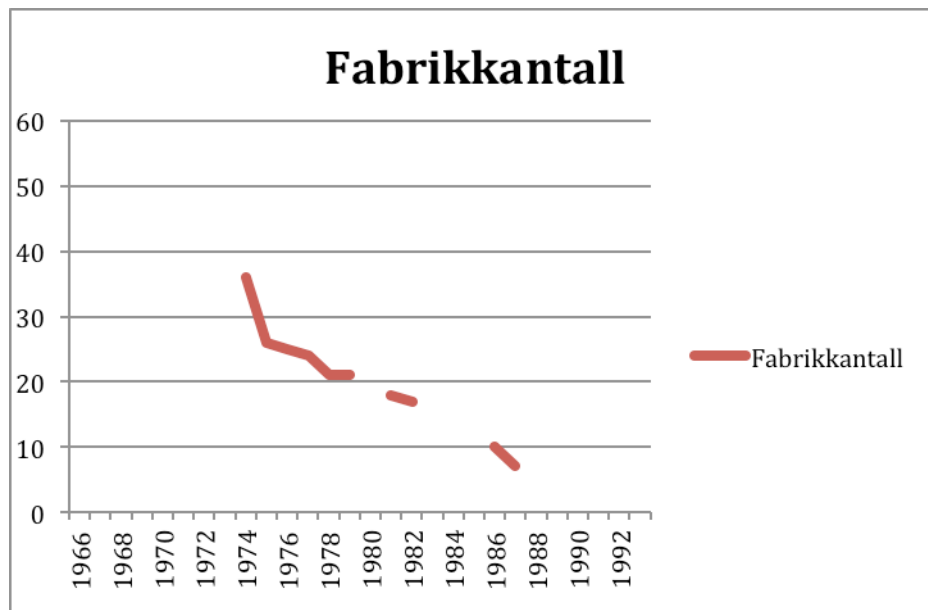
¹⁵³ Reklamefondet: "Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner" side 5

¹⁵⁴ Reklamefondet: "Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner" side 9

¹⁵⁵ Reklamefondet: "Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner" side

andre sardinproduserende land ikke hadde.

Figur 4.¹⁵⁶

Etter sentralens oppheving gikk det lenge bra for den norske sardinindustrien.

Produksjonen forholdt seg høy, og ble konsentrert på stadig færre fabrikker. Ifølge tallene til Reklamefondet var den norske sardinproduksjonen relativt stabil mellom 1958 og 1965, på mellom 20-25 000 tonn hvert år.¹⁵⁷ De firmaene som fremdeles hadde sardinproduksjon, moderniserte sine produksjonsanlegg, slik at hermetikkindustrien igjen fremsto som en moderne, og slagkraftig industri. 1960-årene ble en konsolideringsperiode for industrien, hvor noen få større firma ble stadig mer dominerende.

Utviklingen fortsatte i 1970-årene, produksjonen holdt seg stabil, men antallet firma sank til cirka 30.¹⁵⁸ Gjennomsnittproduksjonen ved de resterende anleggene økte fra 38 700 skjegger i 1970 til 62 400 skjegger i 1978.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Tallene er satt sammen fra "Out to conquer the world", "Chr. Bjelland & Co 100 år" og "Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner."

¹⁵⁷ Reklamefondet: "Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner" side 9

¹⁵⁸ Stortingsmelding 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid, tabell 1 side 2 og tabell 2 side 3

¹⁵⁹ Stortingsmelding 78 (1978-79) Om sardinindustrien struktur og fremtid side 3.

Første halvdel av 1970-årene, var de fleste firma optimistiske. Central Canning Co besluttet i 1968 å bygge en ny fabrikk, på Jørpeland, utenfor Stavanger. Firmaet satset på Jørpeland siden et var et samfunn som var dominert av stålverket. På grunn av dette var det stor tilgang på kvinnelig arbeidskraft her.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Gunnar Nerheim og Bjørn S. Utne: "Under samme stjerne" side 126

5.2 Oljekrisen

Det store omslaget for den norske hermetikkindustrien kom i 1974, på grunn av oljekrisen. I 1973, produserte den norske hermetikkindustrien 1 863 500 skjepper med sardiner. I 1974 ble det produsert 1 676 100 skjepper, mens det i 1975 kom ned i 769 000 skjepper. Krisen viste også igjen i antallet produksjonsanlegg, som sank fra 46 i 1974 til 25 i 1976.¹⁶¹ Oljekrisen og devalueringen av dollaren førte nok en gang den norske hermetikkindustrien ut i en dyp krise. I tillegg til denne krisen, kom det at Norge i 1972 valgte å stå utenfor det Europeiske fellesmarkedet. På grunn av dette sank Storbritannia sin andel av norske sardiner fra 30 % i 1976 til 16 % i 1978. ”Tilbakegangen må i det alt vesentlige tilskrives de høye tollrater på sardiner som ble innført da Storbritannia ble medlem av EF”.¹⁶²

I 1975, ble det satt ned et nytt hermetikkutvalg som fikk følgende mandat:

- ” 1. Vurdere fiskehermetikkbransjens stilling, og utviklingsproblemer, herunder behovet for strukturelle omstillinger.
2. Foreslå tiltak fra bransjens, og fra statsmyndighetenes side, som vil kunne bidra til å løse foreliggende problemer, herunder utrede den økonomiske rekkevidde for staten av utvalgets forslag”.¹⁶³

Utvalget delte arbeidet sitt i to deler, utredning nummer en om sardinindustrien, ble lagt frem 23. august 1976, og delutredning nummer to om resten av fiskehermetikkindustrien ble lagt frem i 1978. Grunnen til delingen var at de største og mest akutte problemene var i sardinsektoren.¹⁶⁴

Dette utvalget foreslo at den norske sardinindustrien skulle deles inn i 4 selskap. De største produsentene Chr Bjelland og Norbest Canning skulle fortsette som før, mens de mindre produsentene skulle samle seg i 2 andre selskap. Disse 4 selskapene skulle

¹⁶¹ Stortingsmelding 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid, tabell 1 side 2 og tabell 2 side 3

¹⁶² Stortingsmelding 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid, tabell 1 sidene 4-5

¹⁶³ Stortingsmelding nr. 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid, side 1

¹⁶⁴ Stortingsmelding nr. 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid, side 1

koordineres, og overvåkes av et overordnet bransjeorgan ved navnet Norcanners Ltd. A/S.¹⁶⁵ Det interessante med dette forslaget, var at det ble avvist fordi det ikke gikk langt nok i å restrukturere den norske sardinindustrien. Etter at disse forhandlingene ble brutt, forhandlet Bjelland og Norbest om salgssamarbeid, men disse forhandlingene ble stoppet etter protester fra de andre selskapene, som følte at Bjelland og Norbest ville bli for dominerende i sardinindustrien.

Et viktig moment som ble trukket frem i stortingsmeldingen om hermetikkindustrien var den geografiske plasseringen. I 1978 var det cirka 1500 ansatte ved landets 21 sardinbedrifter. Av disse var 60 % kvinner. De fleste fabrikkene var lokalisert i industrifattige distrikter på Vestlandet hvor hermetikkfabrikken ofte representerte eneste mulighet for sysselsetning for kvinner. I stortingsmeldingen ble det videre fremhevet at alderssammensetningen i industrien var høy, og at tilførselen av arbeidskraft kunne bli problematisk i fremtiden.¹⁶⁶

Nedgangstiden for sardinsektoren kom samtidig som oljealderen begynte for alvor i Norge. Frem til omtrent 1970 hadde Stavanger vært hermetikkhovedstaden, men stortinget hadde med beslutningen om lokaliseringen av Statoil og oljedirektoratet i Stavanger bestemt at byen i fremtiden skulle være den norske oljehovedstaden. I tillegg til dette ble mye av utbyggingen av Nordsjøen gjort i Stavanger, og på Vestlandet.

Utenfor Stavanger begynte byggingen av Condeep plattformene, som tiltrakk seg arbeidskraft, plattformdekk ble bygget ved Rosenberg Mekaniske verksted, og ved andre vestlandsverft, som for eksempel Aker Stord. Et annet viktig moment var den fremvoksende likestillingen. For en ny generasjon utdannede kvinner, var ikke lenger hermetikkindustrien eneste jobbalternativ. I oljeindustrien kunne denne nye generasjonen kvinner få renere, mer utfordrende, og ikke minst bedre betalte jobber enn i hermetikken.

Ett illustrerende eksempel på lønnsforskjellen i oljeindustrien og hermetikkindustrien, var når Phillips skulle ha mannskap til sine to første leteplattformer i Norge, ”Ocean

¹⁶⁵ Chr. Bjelland Co A/S: Årsberetning 1979 side 2

¹⁶⁶ Chr. Bjelland Co A/S: Årsberetning 1979 side 4

Traveller” og ”Ocean Viking”, en utlært mekaniker, kunne jobbe som stansmekaniker i hermetikkindustrien, til en lønn på 20 000 kroner i året, mens det på de nye plattformene ble tilbudt lønninger i størrelsesorden 32 000 kroner i året, med skiftordning hvor plattformarbeiderne jobbet på plattformen i en uke, og hadde fri en uke.¹⁶⁷ Med stadig større aktivitet i oljebransjen med utbygging, og drifting av oljeressursene, førte det til at stadig flere yngre arbeidstakere valgte å jobbe i oljebransjen fremfor på hermetikkfabrikkene.

De nye utfordringene i sardinindustrien var utfordrende og komplekse, det var ikke lengre bare konkurranse fra andre land, og med andre norske fabrikker på verdensmarkedene, det ble også en konkurranse om arbeidskraften hjemme. I 1970-årene startet det, som var en særnorsk lønnsstigning. Dette førte igjen til at norske produkter ble dyrere på verdensmarkedene. I tillegg til dette kom den prisstigningen som fulgte med devalueringen av dollaren. Hermetikkindustrien opplevde også en kamp om lønningene med oljebransjen, som de ikke hadde mulighet til å vinne.

Prisstigningen rammet særlig de norske sildesardinene. Brislingsardinene var den norske hermetikkindustrien sitt viktigste produkt, men det var sildesardinene som ble produsert i størst kvantum. Sildesardinene, var den norske hermetikkindustrien sitt billigprodukt, og ble eksportert i store kvantum til land som USA, Sør-Afrika og Australia. Avtalen Chr. Bjelland & Co hadde med Underwood i USA omhandlet leveranser av sildesardiner. Eksporten av både sildesardiner og brislingsardiner sank i siste halvdel av 1970 årene, men sildesardinene sank mest.¹⁶⁸ Denne svikten hang sammen med pris.

Et lyspunkt for den norske sardinindustrien i denne tiden var salg av 1-lagssardiner til Verdens matvareprogram, og til Katastrofehjelpen. Spesielt salget av sildesardiner til matvareprogrammet, økte kraftig mot slutten av 1970 årene, og ble viktige for den norske sardinindustrien.

Chr. Bjelland & Co A/S drev på 1970 tallet med en betydelig modernisering, og

¹⁶⁷ Kristin Øye Gjerde: ”Stavanger er stedet” side 13

¹⁶⁸ Stortingsmelding 78 (1978-79) Om sardinindustriens struktur og fremtid tabell 4 side 4 og tabell 5 side 5

rasjonalisering av sine fabrikkanlegg. Firmaet drev også med flere forskningsprogrammer, gjennom firmaet Star Data, forsket de på bruk av datateknologi i fabrikkene, og hadde også et eget forskningsprogram for å ta i bruk mikrobølger til produksjon av ”raw packed”, sardiner. Dette var et produkt som først og fremst ville konkurrere med middelhavssardiner, sardinene ble lagt rå i boksen, og mikrobølgene skulle tørke produktet.

Bjelland sin årsberetning fra 1975 vitner om de vanskelige tidene den norske hermetikkindustrien hadde kommet i. Firmaet måtte avskrive tap på lån, salg og investeringer gjort i utenlandsk valuta, de måtte si opp personell og det ble innført 3 dagers arbeidsuke på firmaet sine fabrikker.

Den norske stat hjalp sardinindustrien med å finansiere sardinpakkingen for sesongen 1975, med 25 millioner kroner i rentefrie lån. I tillegg til dette lånet, gjorde den norske stat avlastingskjøp på 8 millioner, og kjøpte sardiner for 9 millioner for hjelp til katastroferammede områder.¹⁶⁹ Alle årsberetningene i perioden 1975-1980 vitner om de vanskelige tidene den norske sardinproduksjonen var havnet i. Staten var nødt til å hjelpe sardinindustrien med lån og avlastingskjøp.

¹⁶⁹ Chr. Bjelland & Co A/S: Årsberetning 1975

5.3 Norway Foods Ltd A/S

Som en følge av de dårlige tidene i kjølvannet av oljekrisen, måtte den norske hermetikkindustrien ta kontakt med statsmyndighetene, for å få hjelp til en omstrukturering av sardinsektoren i den norske hermetikkindustrien.

Dette førte til flere utredninger og komiteer. En utredning handlet om sardinsektoren av hermetikkindustrien siden problemene var mest akutte der, senere kom en annen utredning om de andre delene av hermetikkindustrien.

Konsulentbyrået Hartmark- Irsas utredet 2 forskjellige fremtidsalternativ for den norske sardinindustrien. Alternativ 1, var det samfunnsøkonomiske alternativ og alternativ 2, var det bedriftsøkonomiske alternativ. Det samfunnsøkonomiske alternativ innebar at de fabrikkbyggene som var i drift ved sammenslåingen skulle drives videre, og opprustes. Dette innebar at staten skulle bidra med finansiering av opprustingen av fabrikkbyggene, i tillegg til å drive støttekjøp av 270 000 og 240 000 kasser sardiner hvert år. Dette alternativet la til grunn at produksjonskapasiteten skulle være større enn hva markedet kunne forventes å kjøpe. Alt i alt ble statens innsats ved dette alternativet beregnet til 130 000 000 kroner.¹⁷⁰

Det bedriftsøkonomiske alternativet, innebar at tre fabrikkbygg skulle legges ned i år to, og at ett anlegg skulle legges ned i år tre. Dette mente Hartmark – Iris ville føre til at produksjonen stod i samsvar med markedet. Dette alternativet innebar mindre statlige støttekjøp enn det samfunnsøkonomiske alternativ, 270 000 kasser første året, men 158 000 kasser i år to, og 150 000 kasser i år tre.¹⁷¹ Alt i alt ble statlig innsats ved dette alternativet beregnet til 100 000 000 kroner.¹⁷²

Hartmark – Iris presiserte at hermetikkindustrien sine egne folk var forsiktige med å innkalkulere rasjonaliseringsgevinster, og innsparte investeringer i det bedriftsøkonomiske alternativ.¹⁷³

¹⁷⁰ Hartmark- Irsas: Norway Foods Ltd. A/S. Datert 24/3-1981. Side 1

¹⁷¹ Hartmark- Irsas: Norway Foods Ltd. A/S. Datert 24/3-1981. Side 1

¹⁷² Hartmark- Irsas: Norway Foods Ltd. A/S. Datert 24/3-1981. Side 1

¹⁷³ Hartmark- Irsas: Norway Foods Ltd. A/S. Datert 24/3-1981. Side 4

Den endelige restruktureringen av sardinsektoren i den norske hermetikkindustrien ble selskapet Norway Foods Ltd A/S, opprettet i 1981.

Etter lange forhandlinger mellom de resterende norske hermetikkprodusentene ble bransjen enig om en full sammenslåing til ett selskap. De firmaene som produserte sardiner fikk andel i aksjekapitalen i henhold til deres andel av eksporten av norske sardiner. Det ble bestemt at ingen selskap skulle ha mer enn 45% eierandel i det nye selskapet.

Norway Foods overtok produksjonsanlegg, fryseskip, og merkevarer fra de gamle produsentene mot kontant oppgjør. Begrensingen med at ingen skulle eie mer enn 45% av Norway Foods, førte til at Chr Bjelland Co. A/S måtte selge noen av sine fabrikkianlegg i utlandet. Bjelland hadde på denne tiden 47%¹⁷⁴ av den norske sardinproduksjonen, og ble nødt til å selge seg ned for å bli med i Norway Foods.

I forbindelse med opprettelsen av Norway Foods Ltd dukket gamle geografiske skillelinjer opp igjen. Striden om opprettelsen av det nye selskapet ble langvarig. ” Vi var i vår administrasjon mandag kveld (26.oktober 1981) slett ikke sikker på at Norway Foods ville kunne bli en realitet neste dag.”¹⁷⁵

Den største striden sto mellom Christian Bjelland & Co og resten av hermetikkindustrien. Fridtjof Bjelland mente lenge at hermetikkindustrien måtte finne ut av sine problemer på frivillig basis. Han mente at hans firma ble ofret for å redde resten av den norske hermetikkindustrien.¹⁷⁶ Dette minnte om debatten som hadde vært i forkant av sentralordningen i 1930 årene.

I 1979 var det 21¹⁷⁷ sardinproduserende fabrikkianlegg i Norge. De fleste anleggene befant seg på Vestlandet, men også Holmestrand Sardine var blant anleggene. Det var enighet i hermetikkindustrien at det var for mange fabrikkianlegg, men ved disse anleggene var det cirka 1500 ansatte, og alle kjempet for å unngå nedleggelse av sin

¹⁷⁴ John Gunnar Johnsen: ”Out to conquer the world” side 178

¹⁷⁵ John Gunnar Johnsen: ”Out to conquer the world” side 180

¹⁷⁶ John Gunnar Johnsen: ”Out to conquer the world” side 178

¹⁷⁷ John Gunnar Johnsen: ”Out to conquer the world” side 176

fabrikk. I denne striden gikk skillelinjene mellom Bjelland, med sine seks fabrikker, og sin store andel av den norske sardineeksporten mot resten av hermetikkindustrien.

Utvalget som hadde utredet Norway Foods Ltd fikk en vanskelig jobb med å finne ut hvilke anlegg som det skulle satses på videre. Utvalget skulle ikke bare se på det rent bedriftsøkonomiske, men også vurdere hvor det var mest samfunnsøkonomisk å beholde fabrikkene. Som en del av denne vurderingen skulle utvalget blant annet se på tilgang på arbeidskraft, og betydningen av hermetikkfabrikken i lokalmiljøet. Det ble tidlig klart at ett av de to moderne produksjonsanleggene til Bjelland og Central Canning i Stavanger skulle legges ned. Norway Foods valgte å satse videre ved Bjelland sitt anlegg, og stanse produksjonen, og selge Central Canning sin fabrikk.

Norway Foods Ltd A/S ble opprettet 1/11-1981, og fikk enerett på produksjon og salg av norske sardiner. Alle de resterende norske hermetikkprodusentene gikk inn i det nye selskapet med sine fabrikker, utstyr, og med sine merkevarer. Til tross for enighet utad, var det store spenninger i det nye selskapet. En var klar over at en forutsetning for Norway Foods, var at det ble foretatt ytterligere rasjonaliseringer, og at dette innebar nedleggelse av flere fabrikker.

I det nye Norway Foods sitt styre, satt de gamle sardinprodusentene, og det var ikke enkelt å bli enige om hvilke anlegg som måtte legges ned. De gamle skillelinjene mellom landsdeler, enkeltfirma, og også fiskeriinteresser levde videre i det nye styret.¹⁷⁸

En stor fordel med Norway Foods var muligheten til å spisse markedsføringen, og muligheten til å konsentrere markedsføringen om noen få sardinmerker. Det ble hevdet at det bare i New York fantes 42 merker norske sardiner å velge mellom.¹⁷⁹ Å markedsføre alle disse 42 merkene, på en god måte ville være umulig. Det ble dermed startet et arbeid for å redusere antallet merkevarer, og konsentrere markedsføringen om disse.

¹⁷⁸ John Gunnar Johnsen: "Out to conquer the world" side 181

¹⁷⁹ John Gunnar Johnsen: "Out to conquer the world" side 176

6 Oppsummering og konklusjon

Gjennom sine første cirka 100 år, opplevde den norske hermetikkindustrien stor vekst og kraftige fall. I et forsøk på å stabilisere markedet, og produksjonen av norske sardiner, valgte den norske hermetikkindustrien flere forskjellige metoder.

De første forsøkene, var prisavtaler mellom firmaene. Det neste var sentralordningen, hvor industrien fikk lovbeskyttelse for eksport av norske sardiner. Til slutt ble de norske sardinprodusentene slått sammen i ett selskap.

Prisavtalene til sardinsektoren av den norske hermetikkindustrien, var ofte svært omfattende, og inneholdt bestemmelser som regulerte fisket, antallet fabrikker, kredittordninger, priser på trykte etiketter og diverse gebyrer.

Problemet med prisavtalene var at de sjeldent varte lenge. For en kort periode kunne de klare å regulere både priser, og antallet produsenter, men stort sett ble de sagt opp etter kort tid, som følge av krangler. Det viktigste unntaket fra denne regelen, var den siste store prisavtalen som ble inngått i 1928. Den havarte som følge av at prisavtalen brøt amerikansk lov, og måtte derfor sies opp sommeren 1930. En annen innvending mot denne avtalen, var at de aller fleste produsentene manipulerte prisene på sardiner, og betalte sine salgsforbindelser store rabatter under bordet.

Etter sammenbruddet av den store prisoverenskomsten sommeren 1930, var det en kort pause i hermetikkindustrien sine reguleringsforsøk. På grunn av dårlige tider i 1931 og 1932, ble det nye diskusjoner om regulering. Disse diskusjonene endte opp med det lovbeskyttede sentralsystemet.

Dette systemet bidro til å holde både prisene, og fabrikkantallet i sardinsektoren oppe, men hadde en svakhet med at det var for lite fleksibelt, og førte til at det konserverte strukturen i den norske hermetikkindustrien. Som en følge av at minstepriser ble en del av sentralsystemet, var det ikke lenger mulig for den norske hermetikkindustrien å konkurrere på pris i forhold til sine konkurrenter.

Frem til 1955, var sentralsystemet lite fleksibelt. Dette førte til at det ble vanskelig å

modernisere produksjonsprosessen i fabrikkene. Ved opprettelsen av A/L Brislingsentralen i 1995, ble systemet myknet opp med at fabrikkene ble underlagt et kvotesystem. Dette kvotesystemet ble startskuddet for en omfattende rasjonalisering i den norske hermetikkindustrien, som pågikk hele 1960-tallet.

Ved opphevelsen av sentralsystemet i 1962, la mange av de mindre produsentene ned, eller inngikk i salgssamarbeid med andre fabrikker.

Oljekrisen og devalueringen av dollaren i 1974 førte til vanskelige år for hermetikkindustrien. Staten måtte hjelpe til med både avlastingskjøp, og med rentefrie lån til fabrikantene.

Den siste reguleringen av sardinsektoren av den norske hermetikkindustrien, var sammenslutningen til selskapet Norway Foods Ltd A/S i 1981. Et interessant aspekt ved den sammenslutningen, var at sammenslutning til ett selskap var anbefalingen til Norges Bankkomiteen allerede i 1931. Når dette skjedde i 1981, var det en følge av at nye tider krevde en ny struktur i sardinindustrien. I 1931 hadde hermetikkindustrien en annen struktur enn i 1981. I 1931 var det mange små selskap som produserte norske sardiner. Å få alle de forskjellige produsentene inn i ett produksjonsselskap, var vanskelig. I 1981 var det noen få større selskap, som fremdeles produserte norske sardiner, fordelt på få fabrikker. Denne endringen i industriens struktur gjorde at det i 1981 var langt lettere å få til en sammenslutning i 1981, enn i 1931.

Skal vi vurdere effekten av Norway Foods kommer svaret an på hvilket spørsmål som stilles. Selskapet pakker, og eksporterer norske sardiner den dag i dag. Slik sett kan en se på sammenslutningen som en suksess.

En av forutsetningene for å opprette Norway Foods var at Norge skulle beholde en norsk sardinindustri og industriarbeidsplasser i distriktene. Dette spørsmålet er det i dag vanskeligere å svare på. King Oscar har i dag hovedkontor i Bergen, og brislingen til de norske sardinene fiskes enda i norske fjorder, men selve produksjonen av sardinene er flyttet til Polen. Den siste norske sardinfabrikken på Davanger ble lagt ned 30. april 2008 og avsluttet med det et stort norsk industrieventyr.

Litteraturliste

Danielsen, Rolf (red.): *"Stavanger mellom sild og olje. Hermetikkbyen 1900-1940"*. Dreyer bok Stavanger 1988

Gjerde, Kristin Øye: *"Stavanger er stedet. Oljeby 1972-2002"*. Norsk Oljemuseum. Stavanger 2002.

Haaland, Anders: *"Fra mangfold til monopol. Den norske hermetikkindustri 1933-1990. 57 års reguleringshistorie."* Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Norges Handelshøyskole, sosialøkonomisk institutt Universitetet i Oslo 1992.

Haaland, Anders: *"Stavanger bys historie Bind 3: Industribyen 1890-1965"* Wigestrands Forlag, Stavanger 2012

Haaland, Anders: *"Tvangskartellisering av den norske hermetikkindustri i mellomkrigstiden"*. Hovedfagsoppgave i historie Universitetet i Bergen høsten 1980.

Hansen, Jacob Kjos: *"God mat i generasjoner."* Trondhjem Preserving AS. Trondhjem 1998

Holmedal, Asbjørn: *"Barnearbeid i hermetikkindustrien"*. Hovedfagsoppgave i historie Universitetet i Bergen 1990

Hviding, Jørg: *"Kappløpet om falsemaskinen"*. Norsk Hermetikkmuseum Stavanger 1994

Hviding, Jørg: *"Sardineventyret og Petter smartene"*. Norsk Hermetikkmuseum Stavanger 2008

Johnsen, John Gunnar: *"Gatelangs i Hermetikkbyen"*. bind 1-3. Mesi Forlag. Stavanger. 1996-2000.

Johnsen, John Gunnar: ”*Hermetikkindustriens Laboratorium 1931-2006. 75 år med utfordringer*”. Mesi forlag. Randaberg 2006.

Johnsen, John Gunnar: ”*Out to conquer the World*”. Mesi Forlag A.s. 2002

Johnsen, John Gunnar: ”*Steinene taler*”. Mesi forlag A.s Stavanger 1998

Kolderup, Carl Frederik: ”*Chr. Bjelland & Co A.s 1882-1982*” Chr. Bjelland & Co A/S. Stavanger 1982.

Kvalvik, Torleiv: ”*Stavanger Preserving 1873-1973*”. Stavanger 1973.

Mangset, Dag: ”*Industri, Stat og karteller*” Hovedfagsoppgave historie Universitetet i Bergen høsten 1974

Moser, Petra: ”*How do patent laws influence innovation? Evidence from nineteenth-century world fairs*”. National Bureau of Economic Research. Cambridge 2003.

Nerheim, Gunnar, Saxe, Bjørn U: ”*Under samme stjerne.*” Peder Smedvig A/S Stavanger 1990

Pedersen, Leiv: ”*Hermetikkindustrien i Norge*”. Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Oslo. 1949

Røstbø, Jostein: ”*Industristad bygd på skip og sardiner, ei søge om Sunde i Sunnhordland*”. Kvinheringen 1999

Thime, Tokel: ”*I hodet på et brev. Norske Forretningstrykksager 1820-1970*” Mesi AS, Stavanger 1999

Vaage, Ivar: ”*Sild i boks. Om hermetikkindustrien i Sunnhordland*” A/S Kvinheringen Husnes 1992.

Watson, Angus: ”*My life*” Ivor Nicholson & Watson Limited London 1937

Kildene

Kolderup, Carl Frederik: *"Blad av hermetikkindustriens historie"* Hefte 1-6

Statsarkivet i Stavanger:

Brislingsentralen:

BS 175 BR.S. Div. Dok

BS BR. S. 176

352 BS. Statistikk, 1933-1938, 1944-1949, 1952-1956

BS 348 Brisl./Kipps.s. 1949-1950. Statist. BR.S. 18/6-38 til 15/3-44

BS 349 Div. 1933-1937, 1939-1956

Norsk Hermetikkmuseum:

Sp 003: Brislingcentralen, avtaler, statistikk 1938-39

Firmaarkiv:

Chr. Bjelland & Co:

Re 020: Årsberetning 1974

Re 021: Årsberetning 1975

Re 022: Årsberetning 1976

Re 023: Årsberetning 1977

Re 024: Årsberetning 1978

Re 025: Årsberetning 1979

Re 026: Årsberetning 1980

Re 027: Årsberetning 1981

Ra 001: Salgsvurderinger, statistikk, etc. 1933-39

Firmapresentasjon Chr. Bjelland & Co Stavanger 1911

Neptun Canning:

0013: Korrespondanse vedr. ekspedisjon og salg av brislinghermetikk 1974

0015: Etablering av salgsfirmaet A/S Cosmopolitan Canners Ltd. 1932

Kvittering for betalt avgift til fornyelse av varemerke 1923

0016: Korrespond. Vedr. salg og ekspedisjon av hermetikk til Sør-Afrika og Australia 1966-1971.

Utførseltillatelse for hermetikk fra fiskeridirektøren i Bergen 1936

Stavanger Canning (uorganisert arkiv):

"Canners Code" Reklamefondet for den norske hermetikkindustri. Stavanger 1936

Felleshefte Sentralene 1951

Felleshefte Sentralene 1965

Oversikt over verdens produksjon og forbruk av sardiner. Reklamefondet 15. mai 1967

Rapporter angående U. S. A. Reklamefondet. Sirkulære av 27. mars 1974

Privatarkiv nr. St-H.1999/003. N-historikk (Carl Frederik Kolderup):

001 Utkast til innstilling til Norges Bank 1931 til utredning av forholdene i hermetikkindustrien. 1931

0002 Kommentar til "Blad" til Norges Bank komiteen"1931: Misvisende oppstilling over fabrikkutviklingen

003 Vedtekter for A/S Hermetikkfabrikkenes Brislingcentral 1933

0004 Årsberetninger for A/S Hermetikkfabrikkenes Brislingcentral 1933-1936

0009 C.F.K: Hermetikkindustriens Sentralsystem 1991
(C.F.K: Carl Frederik Kolderup)

Tidsskrift for Hermetikkindustri: Årgangene 1916-1974

Etablering av Norway Foods Ltd. A/S, som inneholder:

Stortingsmelding nr. 78: Om sardinindustriens struktur og fremtid

Innstilling S. Nr. 349: Innstilling fra sjøfarts- og Fiskeri- komitéen

Brev fra Fiskeriminister Eivind Bolle av 7/7-2980

Div. statistikk- og nøkkelinformasjon

Prinsippavtalen av 19/12-1980

Avtale av 18/12-1980

Vedtekter og Sammenslutningsavtale for Norway Foods Ltd. A/S

Policy ved oppbygging av Norway Foods organisasjon

Sammendrag økonomiske alternativer med forutsetninger til tallmaterialet

Kommentarer til investeringer

Kommentarer til Eksportbudsjettet

Brev fra Wm Underwood Co. av 1/12-1980

Anbefaling til Markeds-strategi: Eksport

Kommentarer til Prosessutvikling

Skattemessige forutsetninger for etablering av Norway Foods

Statistisk årbok: 1881-1982

NOS: Historisk statistikk 1968 og 1978